

FÓRUM

Kiss Tamás

Az etnikai kasztrendszer működése és bomlása egy székelyföldi nagyközségben*

A Székelyföldet a köztudat egy Románia közepén elterülő etnikailag homogén magyar tömbként reprezentálja. A „magterületek”¹ esetében ezt a képet a népszámlálási eredmények is visszaigazolják. Valójában azonban a régió legtöbb településén meglehetősen összetett etnikai klasszifikációs rendszerek működnek. Egyrészt, az évszázadok során az itt élő székely-magyarok sok más etnikumú személyt, családot asszimiláltak. Ezek a családok (gyakran igen öntudatosan) magyarnak vallják magukat, idegen eredetüket azonban számon tartják, és a legkülönbözőbb helyzetekben azzal kénytelenek szembesülni, hogy környezetük is számon tartja azt.² Másrészt, a Székelyföldön jelentős számú roma él. A magterületeken élő cigányok túlnyomó többsége magyar nyelven beszél,³ a népszámlálások során magát magyarnak vallja, magyar etnikai pártokra szavaz, és sok szállal kapcsolódik a magyar intézményes szerkezetekhez. A romák és nem romák között azonban sok településen igen mély a társadalmi szakadék, a két csoport közötti hagyományos viszonyt pedig leginkább egyfajta etnikai kasztrendszerként írhatjuk le. A kasztszerű szerkezetet az államszocializmus konzerválta, elsősorban azzal, hogy egy etnikailag tagolt munkamegosztást

* Köszönettel tartozom Kinda Istvánnak, aki a tanulmány alapját képező interjúkat készítette, illetve a terepmunkát koordinálta.

1 A székelyföldi „magterületek” alatt a Hargita megyei Udvarhely- és Csíkszéket, illetve Gyergyó déli részét, valamint a Kovászna megyei Sepsí- és Kézdiszéket értjük.

2 Biró A. Zoltán: A megmutatkozás kényszere és módszertana. In Gagyí József (szerk.): *Egy más mellett élés*. KAM – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996, 247–283.

3 Ez a Székelyföld úgynevezett peremvidégein nem feltétlenül van így. Kovászna megye nyugati részén a romák nagy többsége román anyanyelvű. Marosszéken (amely ma Maros megyéhez tartozik) egyaránt találunk romani és magyar, valamint kisebb számban román anyanyelvű cigányokat.

tartott fenn. A rendszerváltást követően azonban megszűntek az etnikai kasztrendszer makrotársadalmi feltételei, így az addig magától értetődő, alá-fölrendeltségre épülő viszonyrendszer a legtöbb településen bomlásnak indult.

Esettanulmányunk erre a helyzetre fókuszál, és egy székelyföldi nagyközség esetében arra kérdez rá, hogy az etnikai kasztrendszer bomlását milyen típusú klasszifikációs küzdelmek kísérik. A vizsgált település egy nyelvíleg homogén magyar kistérségben található. Ezzel együtt a település etnikai eredet tekintetében meglehetősen sokszínű. Egyrészt – annak ellenére, hogy a románokról nem (vagy csak megkötésekkel) beszélhetünk, mint a falu többi részétől elkülönülő etnikai csoportról – jelentős a román eredetű családok száma és aránya. Másrészt, a falu közel 3300 lakosából 840-en magyarul beszélő cigányok, akik többségükben a két cigánytelep valamelyikén élnek. A közelmúltig a fent említett kasztszerű berendezkedés egy különösen merev változata jellemezte a települést. Ennek előzetesen három jellemzőjét emelhetjük ki. Az első a térbeli elkülönülés és a romák térhasználatának szigorú szabályozása. A második az etnikailag tagolt munkamegosztás, ahol a romák alárendelt szerepet töltöttek be, és gyakran patrónuskliensi viszonyban voltak a nem romákkal. A harmadik a társadalmi hálózatok nagyfokú zártsága. A kasztszerű viszonyrendszer bomlása csak az elmúlt évtizedekben kezdődött meg, a rendszerváltás, a hagyományos gazdálkodás leépülése és a romák munkaerő migrációja következtében. Alapkérdésünk, hogy mivé alakul a településen az etnikai kasztrendszer? Központi tézisünk, hogy a kimenetel többséyes. Az eredmény egyrészt attól függ, hogy a nem romák milyen mértékben lazítanak a társadalmi kizárás mechanizmusain, másrészt pedig attól, hogy maguk a romák milyen stratégiákat követnek, illetve intézményes szinten milyen alternatívák állnak a rendelkezésükre.

A településen többfajta modell/törekvés van párhuzamosan jelen, és ez a sokféleség indokolta a terepválasztásunkat. Egyrészt hangsúlyos az egyes romák részéről megnyilvánuló asszimilációs igyekezet. Ennek természetesen gátat szab a többség irányából érkező elutasítás, azonban, ahogy azt látni fogjuk, vannak az asszimilációs stratégiát támogató intézményes szerkezetek. Másrészt, és ez székelyföldi viszonylatban szintén sajátos, erőteljes a roma etnikai mobilizáció. Ez az egyetlen olyan település a Székelyföld magterületein, ahol a magyar-cigányok döntő többsége romának vallotta magát a 2011-es népszámlálás során. Ez a Roma Párt sikeres identitás-kampányának volt köszönhető. 2012-ben a Roma Párt két tagot delegálhatott a 13 fős helyi tanácsba. Így esettanulmányunkon keresztül egy olyan identi-

tás-politikai küzdelmet világíthatunk meg, amelyre a jövőben a székelyföldi magterület más településein is sor kerülhet.

A tanulmány hét részre tagolódik. Elsőként az elemzés fogalmi eszköztárát mutatjuk be. A második rész a székelyföldi etnikai viszonyokat és etnopolitikai küzdelmeket taglalja röviden, a harmadik pedig magát a vizsgált települést mutatja be. A negyedik rész a romák és nem romák munkaerő-piaci pozícióinak történeti változásait elemzi, és amellett érvel, hogy a makrostrukturális folyamatoknak döntő szerepük volt abban, hogy a kaszt-szerű keretrendszer az államszocializmus alatt konzerválódott (vagy megerősödött), majd a rendszerváltást követően bomlásnak indult. Kiemelt figyelmet fordítunk a roma közösségen belüli differenciálódásra, hisz a különböző roma elitcsoportok felemelkedését is a közösség munkaerő-piaci helyzetének folyamányaként érthetjük meg. Az ötödik rész az etnikai kasztrendszer bomlását kísérő klasszifikációs küzdelem színtereit mutatja be. A hatodik rész a romák „csoportszerűségét” (*groupism*) fenntartó/kitermelő intézményes szerkezetekkel foglalkozik, és részletesen tárgyalja a különböző identitás-politikai alternatívák közötti küzdelmet. A hetedik részben a következtetéseinket fogalmazzuk meg, és azt igyekszünk kibontani, hogy esettanulmányunk milyen tanulságokkal szolgálhat a székelyföldi etnopolitikai küzdelmek vonatkozásában.

1. Fogalmi támpontok

A továbbiakban három pontban tárgyaljuk az elemzés során alkalmazott fogalmi eszköztárat. Elsőként kifejtjük, hogy mit értünk etnikai kasztrendszer alatt. Másodikként arra vonatkozó hipotéziseket fogalmazzunk meg, hogy az etnikai kasztrendszert milyen típusú határtermelési gyakorlatok tartják fenn, illetve, hogy az etnikai határ jellege hogyan változik a kasztrendszer bomlásával. Harmadszor arra térünk ki, hogy egy ilyen szituációban az alárendelt csoportok, illetve azok elitjei milyen stratégiákat követhetnek.

1.1. Etnikai kasztrendszer

Az etnikai kaszt, illetve kasztrendszer fogalmát Donald Horowitz rangsorolt (*ranked*) és nem rangsorolt (*unranked*) etnikai csoportrendszerek közötti megkülönböztetéséből kiindulva használjuk. Ahogy Horowitz kifejti, a distinkció fókuszában az osztályhelyzet és az etnikai hovatartozás közötti kapcsolat áll.⁴ A rangsorolt csoportrendszerekben az etnikai és az osz-

4 Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2000[1985], 18.

tály-hovatartozás egybeesik, vagyis az alávetett etnikai csoportnak nincsenek olyan rétegei, amelyek a felső osztályokhoz tartoznának.⁵ A nem rangsorolt rendszerekben viszont az osztályhelyzet és az etnikum nem feltétlenül korrelál, az egyes etnikai csoportok pedig belsőleg rétegzettek. Érdemes megjegyezni, hogy Max Weber nyomán különbséget tehetünk az osztályhelyzet és a társadalmi státus között.⁶ Az osztályhelyzet alapja az azonos piaci pozíció, míg a státus-csoportok a megbecsültség és társadalmi presztízs közösségét írják le. Horowitz ugyan első megközelítésben osztályhelyzetről beszél, valójában azonban azt hangsúlyozza, hogy a rangsorolt etnikai csoportrendszerekben az etnicitás a *társadalmi státus* (vagyis a megbecsültség és presztízs, nem pedig a piaci pozíció) indikátora.⁷ A rangsorolt csoportrendszerekben ugyanis az egyes társadalmi csoportok (illetve a hozzájuk tartozó személyek) megbecsültsége egyértelműen különbözik, és ezt (többé-kevésbé) az alávetett csoport is elfogadja. Ezzel szemben a nem rangsorolt rendszerekben a hierarchia vitatott, ami megmutatkozik a csoportközi sztereotípiák kétértelműségében, vagy abban, hogy minden egyes csoport saját magát helyezi a presztízs-hierarchia csúcsára.⁸

Horowitz a rangsorolt etnikai rendszerek több elemzésünk szempontjából is fontos jellemvonását emelte ki.⁹ Egyrészt általános, hogy az alárendelt csoportokkal való kapcsolattartás szigorúan szabályozott. Az étkezésre, szexuális kapcsolatra, házasságra és az együttlét egyéb formáira vonatkozó tiltások pedig a társadalmi hálózatok nagyfokú társadalmi zártságához vezetnek. Másrészt azonban a rangsorolt etnikai rendszereket (már ameddig nem indulnak bomlásnak) egyfajta stabilitás jellemzi, ami alapvetően

5 Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy az alávetett csoportokhoz tartozó elitiek elit pozíciói csupán az adott csoportra terjednek ki, azon túl azonban nem nyernek elismerést.

6 Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

7 Horowitz: i. m. 18.

8 Horowitz: i. m. 24. Az erdélyi románok és magyarok közötti etnikai sztereotípiák ezt az esetet szemléltetik. Az etnikai önképek ebben az esetben mintegy egymás tükörképei. Ezek a csoportok, miközben sok tekintetben bizalmatlanok egymással szemben, elismerik a másik csoport bizonyos pozitív tulajdonságait. A magyarok például a legtöbb erdélyi román szerint szavahihetőek, becsületesek, szorgalmasak, míg a románok a magyarok szerint vendégszeretőek, segítőkészek és (az újabb kutatások szerint) dolgozók. A romákkal szembeni többségi (román és magyar) sztereotípiák ezzel szemben nem tartalmaznak pozitív elemeket. Lásd Kiss Tamás: Escaping the “Balkanizing” Gaze? Perceptions of Global and Internal Developmental Hierarchies in Romania. *East European Politics and Society: and Culture*, vol. 31., 2017, no. 3, 565–595.

9 Horowitz: i. m. 26–30.

két tényezőre vezethető vissza. Az első tényező, hogy az alárendelt és fölérendelt csoportok tagjait gyakran patrónus-kliensi, illetve reciprocitási viszonyok fűzik össze. Ebből természetesen elsősorban a fölérendelt csoport tagjai profitálnak, azonban a rendszer az alárendelt csoport tagjai számára is nyújt némi védelmet, illetve ez utóbbiak túlélési stratégiáiban is kulcsszerepet tölthet be. A másik tényező, hogy ameddig a rangsorolt rendszer működik, az alávetettek is elfogadják az „egyenlőtlenség előfeltevését” (*premise of inequality*),¹⁰ vagyis – az előbb említett patrónus-kliensi struktúrákkal összefüggésben – egy adaptációs folyamat során egyfajta „alávetett habitusra” tesznek szert. Harmadrészt, a rangsorolt rendszerekben az alávetettek nem rendelkeznek autonómiával az elit-kiválasztódás vonatkozásában. Ez az autonómia természetesen a nem rangsorolt csoportrendszerekben is relatív, azonban a rangsorolt rendszerekben az alávetettek egyáltalán nem ellenőrzik a mobilitási csatornákat. Ennek egyik következménye, hogy az elittek kiválasztásában a hatalmi helyzetben levőknek van döntő befolyása. A másik következmény, hogy a társadalmi mobilitás egyben a csoporttól való eltávolodással jár.

Az etnikai kaszt fogalmát (amit a rangsorolt csoportrendszerekhez kapcsolódva értelmezhetünk) Ladányi János és Szelényi Iván vezették be, mint a *társadalmi kizárás* egy, a kelet-európai romák szempontjából történetileg releváns kategóriáját.¹¹ Érvelésük szerint a kelet-európai romák helyzete az államszocializmust megelőzően ezzel a kategóriával volt leírható. Az államszocializmus viszont az (általában szakképzetlen) ipari munkán keresztül egyfajta alsó osztályként integrálta a cigányokat, és mintegy „de-etnicizálta” a társadalmi különbségeket, míg a rendszerváltást követően a kizárás egy másfajta mechanizmusa, nevezetesen az „etnikai underclass” valósult meg.¹² Az államszocializmus azzal, hogy integrálta a romákat az ipari termelésbe, egyben „ki-integrálta” őket a paraszti gazdaságokkal meglevő reciprocitási viszonyokból (amelyek az etnikai kasztrendszert fenntartották).

10 Maquet, J. J. P.: *The Premise of Inequality in Ruanda: A Study of Political Relations in a Central African Kingdom*. Oxford UP, Oxford, 1961. Id. Horowitz: i. m.

11 Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Columbia University Press, New York, 2006.

12 Az etnikai underclass fogalmának használatáért Michael Stewart bírálta a szerzőket, elsősorban a fogalom szerencsétlen eredettörténete, illetve a szegénység kultúrájával való kapcsolata miatt. Lásd Stewart, Michael: Underclass, Race and ‘the Roma’ in Post-communist eastern Europe. In Hann, C, (ed.): *Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Europe and Asia*. Routledge, London, 2002, 133–155.

Így a rendszerváltást követően a romák egyfajta „kizsákmányolás utáni” világba, tartós szegénységbe és a korábnál is nagyobb területi és társadalmi elszigeteltségbe kerültek. Ladányi és Szelényi egy összehasonlító vizsgálat alapján ugyanakkor megfogalmazzák azt a feltételezést, hogy, Szlovákiával és Magyarországgal ellentétben, Románia és Bulgária esetében továbbra is inkább az etnikai kaszt fogalmán keresztül érthető meg a romák helyzete.¹³ Tanulmányunkban egy olyan települést írunk le, ahol az államszocializmus valóban inkább tartósította, mintsem felszámolta volna az etnikai kaszt-rendszert, és ahol ez csak a rendszerváltást követően kezdett erodálódni, amit egy intenzív klasszifikációs küzdelem és a különböző roma identitás-politikák versenye követett.

1.2. Határtermelési gyakorlatok

Horowitz megkülönböztetését elsősorban az etnikai politika kutatói hasznosították, és rámutattak, hogy a rangsorolt és nem rangsorolt csoport-rendszerek esetében az etnopolitikai küzdelmek jellege eltérő.¹⁴ A rangsorolt rendszerek esetében az alávetett csoportok nagy eséllyel a nagyobb szociális egyenlőséget és/vagy az anti-diszkriminációs jelszavakat tűzik zászlójukra.¹⁵ Ezzel szemben a nem rangsorolt csoportrendszerekben a kisebbségek célja általában a csoport önállóságának elismertetése (autonómia, szecesszió), az etnopolitika (vagy az etnicizálódott politika) pedig társadalom-politikai értelemben nagy eséllyel lesz konzervatív.

Tanulmányunk nem kizárólag az etnikai politikára, hanem általánosabb értelemben az etnikai határtermelési gyakorlatokra fókuszál. Azt feltételez-

13 Ladányi-Szelényi: i. m. 181–184.

14 Gisselquist, Rachel M.: Ethnic Politics in Ranked and Unranked Systems: An Exploratory Analysis. *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 19, 2013, no. 4, 381–402.; Vogt, Manuel: Ethnic mobilization, equality and conflict in multi-ethnic states. Doctoral Thesis, 2013. <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/81000/eth-8166-02.pdf>; Lee, Alexander: From Hierarchy to Ethnicity: The Institutional Origins of Ranked Identities. 2015. http://www.rochester.edu/college/faculty/alexander_lee/wp-content/uploads/2015/04/web_ranking.pdf.

15 A romániai, illetve nemzetközi roma mozgalom által termelt diskurzusokban a szociális egyenlőség kérdésköre sokáig marginális volt, miközben az anti-diszkriminációs és emberi jogi nyelvezet dominált. Trehan a neoliberális nyelvezet dominanciáját a külső („gádzsó”) donorok általi kontrollként értelmezte. Lásd Trehan, Nidhi: The Romani Subaltern within Neoliberal European Civil Society: NGOization of Human Rights and Silent Voices. In Sigona, N. – Trehan, N. (eds): *Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order*. Palgrave, Macmillan, Basingstoke, 2009, 51–71.

zük, hogy a rangsorolt és nem rangsorolt csoportrendszerekben az etnikai határtermelési gyakorlatok, illetve a határ jellege különbözik, ennek pedig csupán egyik eleme a politika. Kiindulópontunk Andreas Wimmer, aki az etnikai határok négy jellemzőjét különböztette meg. Ezek a személyes hálózatok és kapcsolatok zártsága, a politikai láthatóság, a kulturális elkülönződés, illetve az etnikai határ tartóssága.¹⁶ A következőkben az első két jellemvonásra összpontosítunk. Első tételünk, hogy a rangsorolt csoportrendszerekben belül (amennyiben azok nincsenek a felbomlás állapotában) az etnicitás nem aktivált politikailag, vagyis az etnikai törésvonalaknak nincs politikai jelentőségük. Ez azzal függ össze, hogy a politikai képviselőt, illetve magát a politikai mezőt szinte teljes egészében a fölérendelt csoport sajátítja ki, míg az alárendelt elitek politikai funkciója a hatóságok és csoport közötti közvetítésre korlátozódik. Ezzel összefüggésben az is elmondható, hogy az etnikai törésvonal politikai aktivizálódása a kasztszerű berendezkedés bomlásának a biztos jele.

Második tételünk, hogy miközben mind a rangsorolt, mind a nem rangsorolt csoportok között nagy lehet a társadalmi távolság és az elkülönülés, ezt más-más mechanizmusok eredményezik a két esetben. Az etnikai kasztrendszer működhet anélkül is, hogy az alávetetteket belső szolidaritás és magas szintű csoporttudat jellemezze. Ilyen esetben ugyanis az etnikai határ fenntartásában a domináns helyzetben levők részéről megnyilvánuló kizárásnak van döntő szerepe. Ezzel szemben a nem rangsorolt csoportrendszerekben az etnikai határok fenntartása hosszabb távon nehezen képzelhető el olyan intézmények nélkül, amelyek a csoportkohéziót és a szolidaritást kitermelik. Ebből következően döntő szerepe van a társadalmi zártság (kizárás, diszkrimináció), illetve a „csoportszerűség” (*groupness*) közötti megkülönböztetésnek.

A társadalmi kizárás szerepét az etnikai csoportképződésben már Max Weber is hangsúlyozta.¹⁷ Szerinte az etnikai csoportok genezisében döntő szerepe van az erőforrásokhoz való hozzáférés korlátozására irányuló igyekezetnek. Így az etnikai határok megléte minden esetben feltételez valamilyen fokú zártságot, kizárást és diszkriminációt. Mégis, a csoporton kívüliekkel szembeni társadalmi zártság és a saját csoporton belüli kohézió fenntartására irányuló „csoportszerűség” közötti megkülönböztetés hasznos lehet. Richard Jenkins-nél ez a (külső) kategorizáció és a (belső) identifikáció

16 Wimmer, Andreas: *Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks*. Oxford University Press, New York, 2013.

17 Weber: i. m.

kettősségében jelenik meg.¹⁸ Kategorizáció alatt azt a folyamatot érti, amikor valakinek a csoporttagságát (az ehhez szükséges hatalommal és autoritással felruházott) külső szemlélők határozzák meg. Ezzel szemben az identifikáció azt jelöli, amikor a csoport belső folyamatok és az érintettek szubjektív azonosulása nyomán jön létre. Nyilvánvaló persze, hogy a különbségtétel csupán analitikus. Így például az érintettek idővel azonosulhatnak egy eredetileg kívülről létrehozott kategóriával, vagy a külső szemlélők is elismerhetik a belső folyamatok nyomán létrejött csoportok létét. Jenkins maga is hangsúlyozza, hogy a társadalmi szempontból releváns identitások valójában a kategorizáció és az identifikáció metszéspontjában keletkeznek. Lamont és munkatársai számára a csoportok közötti erőviszonyoknak van döntő jelentőségük. Ahhoz, hogy másokat kizárhassunk, domináns (többségi) pozíció szükségeltetik, így félrevezető a kisebbség által a többség rovására elkövetett diszkriminációról beszélni.¹⁹ Ebben a keretben a csoportszerűség, illetve a csoporton belüli szolidaritást kitermelő intézmények az alávetett csoportok számára fontos erőforrást jelenthetnek, amire a többség dominanciájával szemben támaszkodhatnak. Elemzésünk során annak is jelentősége lesz, hogy Lamont és munkatársai a csoportszerűség két dimenzióját különböztetik meg, a csoporttal való azonosulást, illetve az etnikai határtermelést.

Jenkins fogalmi kerete egy másik szempontból is lényeges számunkra. A szerző különbséget tett a klasszifikáció/identifikáció különböző kontextusai között, ezeket pedig a formális–informális tengelyen helyezte el. Az informális–formális tengely valójában egyfajta fokozatosságot jelent, hisz – ahogy Jenkins mondja – minden egyes kategorizációs aktusban benne van a formalitás és informalitás, még ha különböző mértékben is. A kategorizáció leginkább informális kontextusát a hétköznapi rutinjellegű interakciók szintje képezi. Ennél formalizáltabbak és tartósabbak a baráti kapcsolatok, illetve a házassági/rokoni viszonyok. Még formalizáltabb a munkaerőpiac.

18 Jenkins, Richard: *Social Identity*. 2nd ed. Sage, Thousand Oaks, CA, 2008[1996].

19 Lamont, M. – Silva, G. M. – Welburn, J. S. – Guetzkow, J. – Mizrahi, N. – Herzog, H. – Reis, E.: *Getting respect: Responding to stigma and discrimination in the United States, Brazil, and Israel*. Princeton University Press, Princeton, 2016. Természetesen azok, akik egy adott dimenzióban egy kisebbségi kategóriához tartoznak, más dimenzióban lehetnek a domináns többséghez tartozók. Tanulmányunk pont egy ilyen helyzetet elemez. Románián belül az erdélyi magyarok kisebbségi helyzetben vannak. Nem romaként azonban (a romákkal szemben) a domináns többséghez tartoznak. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által végzett 2014-es és 2016-os reprezentatív adatfelvételek szerint az erdélyi magyarok ráadásul a többségi románoknál intoleránsabbak a romákkal szemben.

A leginkább formalizált pedig a politikai képviselő, illetve a hivatalos kategorizáció. Ez utóbbi kézenfekvő esete a census. Azt mondhatjuk, hogy a klasszifikáció ezeken a szintereken párhuzamosan zajlik és – ami lényeges – a besorolások nem minden esetben esnek egybe.

A roma népesség számával, illetve beazonosíthatóságával kapcsolatos vitákat is érdemes ebből a szempontból megkülönböztetni. Az erre vonatkozó irodalom elsősorban a hivatalos klasszifikációs helyzetekre összpontosít, és azt emeli ki, hogy adott esetben jelentős különbség lehet az etnikai önbevallás és az úgynevezett hetero-identifikáció között. Vagyis sokan a hivatalos klasszifikációs helyzetekben (népszámláláskor, kérdőíves adatfelvétel, adminisztratív vagy statisztikai célú regisztrációk során) nem vallják magukat romának, miközben a külső („szakértői” vagy egyéb jellegű) besorolásokban²⁰ romaként jelennek meg. Ez a kép kiegészíthető azal, hogy nem pusztán az auto- és a hetero-identifikáció között lehet különbség, hanem az is elképzelhető, hogy a klasszifikáció (legyen az akár külső vagy belső besorolás eredménye) más-más eredményre vezet a különböző kontextusokban, az eltérések mintázata pedig szintén az etnikai csoportrendszerek különbségeihez kapcsolódik. A Székelyföld vonatkozásában a rangsorolt csoportrendszer gyakorlatilag azt eredményezte, hogy a roma népesség nem jelent meg a hivatalos klasszifikációs szituációkban, mivel a romák népszámláláskor vagy egyéb adatfelvételek során magyarnak vallották magukat. Sok más formális kontextusban (pl. beiskolázás) is hasonló a helyzet, és a nem roma többség a politikai képviselőt is monopolizálja. A munkamegosztás vonatkozásában, illetve a kevésbé formális kontextusokban azonban a romák és a nem romák közötti megkülönböztetésnek kiemelt jelentősége van, és ezekben a kontextusokban természetesen maguk az érintettek is kénytelenek a roma kategóriával azonosulni (vagy szembesülni). A rangsorolt csoportrendszer bomlása azonban más mintázatoknak adhat helyet. Egy sikeres asszimilációs stratégia esetében például a romák és a nem romák közti megkülönböztetés a kevésbé for-

20 Surdu és Kovats ötféle olyan helyzetet különböztet meg, ahol mintegy rutinszerűen alkalmazzák a külső besorolást. Ezek a rendőrségi etnikai vagy rassz szerinti profilozás, az adminisztratív adatfelvételek, a célzott roma politikák, a roma aktivizmus és a tudományos adatfelvételek. Surdu egyenesen amellett érvel, hogy a roma kategóriát a szakértői besorolás hozza létre. Lásd Surdu, Mihai – Kovats, Martin (2015) Roma Identity as an Expert-Political Construction. *Social Inclusion*, vol. 3, 2015, no. 5, 5-18. <https://www.cogitatiopress.com/socialinclusion/article/view/245/245>; valamint Surdu, Mihai: *Those Who Count: Expert Practices of Roma Classification*. Central European University Press, Budapest, 2016.

mális szinteken is jelentőségét veszítené. A sikeres roma etnikai mobilizáció ezzel szemben azt jelenthetné, hogy a roma identifikáció megjelenik a formális helyzetekben, illetve jelentőséget nyer a politikai képviselő tekintetében.

1.3. Az alávetettek stratégiai lehetőségei

Tanulmányunk alapvető kérdése, hogy az etnikai kasztrendszer bomlását követően milyen irányban alakulnak az etnikumközi viszonyok. Ahogy többször említettük, a vizsgált településen többféle alternatíva verseng egymással. Az elméleti rész utolsó pontjaként érdemes röviden érinteni azokat a tipológiákat, amelyek az alávetettek stratégiai lehetőségeit tárgyalják.

Elsőként Horowitz említhető, aki egy négyelemes tipológiát vázolt, amelynek elemei: a fölérendelt csoport hatalmának megtörése (és ezzel a hierarchia megfordítása), a csoportos mobilitás, az etnikai határ felszámolása (ami csoportos asszimilációként is értelmezhető) és a rangsorolt csoportrendszer átalakítása.²¹ Számunkra a tipológia elemeinél lényegesebb, hogy Horowitz számára mind a négy elem etnopolitikai alternatívaként jelenik meg. Így sikerre vitelük közösségi cselekvést és a csoportszerűség (vagyis belső szolidaritás és mozgósítottság) magas szintjét feltételezi.

Andreas Wimmer a meglévő etnikai határok, illetve a hozzájuk viszonyított pozíciók megváltoztatására irányuló stratégiákat rendszerezte egy igen összetett tipológiában.²² A Wimmer által vázolt stratégiák némelyike összehangolt intézményes cselekvést igényel,²³ míg mások akár individuális szinten is elgondolhatók.²⁴ A teljes tipológia ismertetésétől most eltekinünk, és csak arra a három elemre szorítkozunk, amelyeknek esettanulmányunkban empirikus jelentősége lesz. Ezek a „transzvaluáció” (*transvaluation*), az egyéni határátlépés (*individual crossing*), illetve az etnikai határ elmosása (*boundary blurring*).

Wimmer a transzvaluációt egy kollektív stratégiaként határozza meg, amely a rangsorolt etnikai rendszerekben a csoportok közötti hierarchiát kérdőjelezi meg. A csoportok közötti hierarchia normatív vagy szimbolikus megfordítására törekvő diskurzusok, illetve az egyenlőségért folytatott politikai küzdelem egyaránt idetartoznak. Mint kollektív stratégia a transzvaluáció feltételezi a csoportszerűség egy viszonylag magas szintjét, és

21 Horowitz: i. m. 33–35.

22 Wimmer: i. m. 49–63.

23 Ilyen például a nemzetépítés.

24 Ilyen az egyéni határátlépésként értelmezett asszimilációs stratégia.

olyan intézményeket igényel, amelyek a csoporton belüli szolidaritást képesek újratermelni. A tanulmányban ebben az értelemben fogjuk tárgyalni a neoprotestáns egyházak, illetve a Roma Párt szerepét. Lényeges, hogy a transzvaluáció nem törekszik az etnikai határ eltörlésére, hanem inkább mobilizál, illetve politikai jelentőséggel ruházza fel az etnikai különbségeket.

Az egyéni határátlépést, illetve az etnikai határ elmosását egyaránt jellemezhetjük asszimilációs stratégiaként. Az egyéni határátlépés során az érintett személy az egyik csoportból átlép a másikba úgy, hogy közben magának az etnikai határnak a jellege nem változik. Ez nem rangsorolt csoportrendszerek esetében is megtörténik, azonban a rangsorolt csoportrendszerek esetében az alárendelt etnikum társadalmilag mobil tagjai már-már törvényszerűen lépik át az etnikai határt, és távolodnak el etnikai eredetüktől.

Alba és Nee a témával kapcsolatos meghatározó munkájukban az asszimilációt nem is annyira egyéni határátlépésként, mint inkább az etnikai határ elmosódásaként értelmezik.²⁵ Ehhez kapcsolódik az elmosódott (*blurred*) és éles (*bright*) határok közötti különbségtevés.²⁶ Amennyiben a határ éles, az asszimiláció egyéni határátlépésként jelenik meg, amely hasonlóságot a vallási konverzióhoz, és az eredet szerinti közösséggel való szakítást igényel. Ha a határ elmosódott, elképzelhetők a köztes helyzetek, az érintettek pedig nem kényszerülnek vagy-vagy típusú választásra. Természetesen ilyen körülmények között az asszimiláció esélye nagyobb, mivel az elmosódottabb határok esetében kisebb az esélye annak, hogy a határhelyzetben levőket a többség továbbra is diszkriminálja, illetve, hogy a származási csoport kiközösítse. Az etnikai határ elmosódása akkor következik be, amikor másfajta (nem etnikai) különbségtevések válnak relevánssá, az etnikai hovatartozás jelentősége pedig lecsökken. A kelet-európai romákra vonatkozó szakirodalom ezt a folyamatot elsősorban makro-társadalmi összefüggésben tárgyalja. Ladányi és Szelényi szerint a társadalmi különbségek az egyes történelmi korszakokban különböző mértékben voltak etnicizáltak. A szocialista rendszerben például megtörtént az etnikai határok elmosódása azáltal, hogy a romákat a rendszer a munkásosztályba integrálta.²⁷

25 Alba, Richard – Nee, Victor: *Remaking the American mainstream: Assimilation and contemporary immigration*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2003.

26 Alba, Richard: Bright vs. blurred boundaries: Second-generation assimilation and exclusion in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 28, 2005, no. 1, 20–49.

27 Ladányi–Szelényi: i. m.

Michael Stewart nyomán²⁸ ugyanakkor ezt több elemző erőltetett asszimilációs (akkulturációs) kísérletként értelmezte.

Végül Lamont és mások már idézett munkáját kell röviden érintenünk, akik azt vizsgálták, hogy az alávetett csoportok tagjai egyéni szinten hogyan kezelik a velük szemben megnyilvánuló diszkriminációt és kizárást. Ez a munka elsősorban azért érdekes számunkra, mert rámutat, hogy az egyéni reakciók nagymértékben függenek a mezo-szintű intézményes keretfeltételektől. Ez utóbbiakat Lamont két csoportba sorolja. Az első a kisebbségek rendelkezésére álló kulturális repertoár, ami meghatározza az ellenállás formáit, eszközeit. A második pedig maga a csoportszerűséget újratermelő intézményes keret (vagy annak hiánya), ami – ahogy már érintettük – erőforrásként jelenik meg az alávetettek számára.

2. A Székelyföld, mint etnokulturális tájegység és etnopolitikai keret

A Székelyföld Románián és Erdélyen belül egy sajátos történeti és etnokulturális egység, amit elsősorban magyar etnikai tömbjellegetnek köszönhet.²⁹ A régió román–magyar etnopolitikai küzdelem homlokterében van. Az RMDSZ, illetve más magyar pártok a régió számára etnikai autonómiát követelnek. Sok román politikai szereplő számára pedig a régió magyar jellege (kimondva, vagy kimondatlanul) mint probléma, illetve mint az „integráció” gátja jelenik meg. Ebben az összefüggésben a székelyföldi települések nyilvános önreprezentációjának lényeges eleme az etnikai homogenitás, amit a magterületek esetében a népszámlálási adatok (különösen a rurális jellegű településeken) vissza is igazolnak.³⁰ Ahogy azonban arra Biró A. Zoltán rámutat, a homogenitás képzete elfedi, hogy sok székelyföldi településen igen összetett klasszifikációs rendszerek működnek.³¹ Egy-

28 Stewart, Michael: *The Time of the Gypsies*. Westview Press, Boulder, Colo., 1997.

29 A regionális különállásnak is vannak hagyományai, a terület ugyanis 1876-ig, amikor a modern magyar közigazgatást kialakították, rendi jellegű autonómiát élvezett. Hermann Gusztáv (2003) megállapította, hogy a székelyek legkésőbb 1848-ig betagozódtak a modern magyar nemzetfejlődésbe. Ettől függetlenül az itt élők identitásában erős a regionális (székely, székelyföldi) komponens. Románián belül a térség egyedül 1952 és 1960 között képezett egységes közigazgatási egységet, a Magyar Autonóm Tartományon belül. Ma Hargita, Kovászna és Maros megyék között oszlik meg, mentális határai pedig jórészt a magyar többségű területek határaival esnek egybe.

30 A népszámlálási adatok szerint két megyeszékhelyen a magyarok aránya 77, illetve 82, a kisvárosokban 90–95 százalék feletti, míg a falvak esetében a 100 százalékhoz közelít.

31 Lásd Biró: i. m.

részt, a székelység az évszázadok során folyamatosan asszimilált különböző, a területére beköltöző népcsoportokat: elsősorban románokat,³² de mellettük örményeket, németeket. Ezt az asszimilációs folyamatot azonban az esetek többségében nem tekinthetjük teljesen lezártnak.³³ Az etnikai eredet emléke, illetve annak kontextuális felelőlegessége olyan székely falvakban is megmaradt, ahol románokról (örményekről stb.), mint különálló csoportról semmilyen értelemben nem beszélhetünk.³⁴ Másrészt, ennél jóval nagyobb jelentősége van a romák és a nem romák közötti megkülönböztetésnek, amit a census-klasszifikáció szintén elrejt. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által készített SocioRoMap vizsgálat szerint a Székelyföldön mintegy 72 ezer roma él.³⁵ A 2011-es népszámlálás során 56 százalékuk vallotta magát magyarnak, ez az arány azonban a korábban említett magterületeken jóval magasabb: 80 százalék fölötti. Az, hogy a legtöbb esetben a romák jelenléte a census adatokban rejtve marad, azt mutatja, hogy az itteni romák a települések etnikai homogenitásra épülő önképét nem kérdőjelezik meg nyilvánosan. Ugyancsak erre utal, hogy a Roma Párt mint (fajsúlyos) politikai alternatíva nincs jelen a legtöbb olyan településen sem, ahol a romák a népesség tetemes hányadát képezik, miközben a székelyföldi magyar-cigányok döntő többsége a választásokon a magyar etnikai pártokat (általában

32 Herman Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Haáz Rezső Múzeum – TLA Közép-Európa Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Székelyudvarhely–Budapest–Csíkszereda, 1991.

33 Alba–Nee korábban említett munkájukban felhívják a figyelmünket arra, hogy általában véve problematikus az asszimilációs folyamat lezárulásáról beszélni. Az asszimiláció nem jelenti az eredeti etnikai markerek teljes eltűnését. Sokkal inkább egy olyan folyamat, amelynek során a (részlegesen megmaradó) etnikai határok társadalmi jelentősége lecsökken.

34 Jól példázza ezt Biró A. Zoltán és Bodó Julianna korondi példája, amikor az engedetlen gyerek esetében megjegyzi, hogy „látszik, hogy az nagyapja/dédapja román volt”. (Biró A. Zoltán – Bodó Julianna: „Hát ezek kezdtek sokan lenni...” Magyarok és cigányok Korondon. In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003, 65–82.; 68.) Korábbi lövétei terepkutatásunk során megtudhattunk, hogy a faluban meglehetősen szigorúan számon tartják, mely családok ősei érkeztek „egy árva tilinkóval” a faluba (amivel a román származást jelölik).

35 A kérdőíves vizsgálat a polgármesteri hivatalokat célozta meg, és (többek között) arra kérdezett rá, hogy a hivatal hány romáról tud. A vizsgálatról lásd Horváth István – Kiss Tamás: *Ancheta expertilor locali privind situatia romilor pe unitati administrative-teritoriale*. In Horváth I. (Ed.): *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunitatilor de romi din Romania*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minoritatilor Nationale, Cluj-Napoca, 2017, 9–190.

az RMDSZ-t) támogatja. A romák sok más dimenzióban is szorosan kapcsolódnak a magyar kisebbségi intézményrendszerhez. Legnagyobb részük a magyarokhoz hasonlóan római katolikus, de jelentős a másik két törtéelmi magyar egyházhoz, a reformátushoz és az unitáriushoz kapcsolódók száma is.³⁶ A székelyföldi roma gyermekek döntő többsége magyar nyelven tanul, így a magyar állam által nyújtott oktatási nevelési támogatásban is részesül. Sok székelyföldi roma élt a 2001-es státustörvény által nyújtott lehetőséggel, és igényelt Magyar Igazolványt, illetve 2011-et követően sokan kérelmezték a magyar állampolgárságot. Az előző részben kifejtett fogalmi keretben gondolkodva: a magyar elitek által meghatározott etnopolitikai keretrendszer elfogadása mögött ugyanúgy állhat a székelyföldi falvakban hagyományosan létező kasztszerű keretrendszer elfogadása, mint a székely-magyar többség irányában megnyilvánuló tudatos asszimilációs igyekezet.³⁷

A census adatok, illetve a romák magyar intézményes szerkezetéhez való kapcsolódása azonban keveset árulnak el a hétköznapi klasszifikációs gyakorlatok természetéről. Ahogy már érintettük, a romák és nem romák közötti megkülönböztetés sok székelyföldi faluban a legfontosabb társadalmi különbségtétel, a romák és a nem romák közötti viszonyt pedig egy már-már kasztszerű keretrendszerként értelmezhetjük. Székelyföldi viszonylatban többen leírták ennek a kasztszerű elkülönülésnek a különböző aspektusait.³⁸ Előzetesen három (általánosnak mondható) aspektust érdemes kiemelni. Az első az aszimmetrikus és nagyon mereven szabályozott térhasználat. Ennek legfontosabb eleme a szigorú lakóhelyi szegregáció, illetve az, hogy a romák nem vagy csak korlátozottan vannak jelen a nyilvános terekben, vagyis korlátozottan látogathatják a nem roma falurészeket, kocsmát, a közösségi eseményeket. Ebben a rendszerben nem az jellemző, hogy a romák által lakott falurész lenne a nem romák számára „no go zone”, hanem,

36 A magyar egyházaknak vannak a romák társadalmi integrációjával foglalkozó programjaik (a gyulafehérvári Caritas kezdeményezései emelhetők ki). Néhány esetben (különösen az unitárius) romák viszonylag jól integráltak a helyi gyülekezetekbe. A szabály azonban az, hogy a történeti magyar egyházaknak valójában igen csekély szerepük van a roma közösségek életében.

37 Bíró idézett tanulmányában szintén hangsúlyozta az asszimilációs hajlandóság jelenlétét a térség nem székely-magyar eredetű csoportjai, köztük a romák, esetében.

38 Lásd Bíró-Bodó: i. m.; Bakó Boglárka: Erdővidék – magyar mikrorégió a Székelyföld peremén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2015. 3. sz., 151–172.; Kiss Dénes: Romii din Herculian și rolul religiei pentecostale în viața lor comunitară. In Kiss T. – Fosztó L. – Fleck G. (ed.): *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, 119–144.

hogy a falu nyilvános terei jelennek meg „no go zone”-ként a romák számára. Mindez erőteljes intézményes szegregációval egészülhet ki, aminek legfontosabb következménye, hogy a roma gyermekek vagy kimaradnak az iskolából, vagy (amennyiben ez lehetséges) elkülönítve tanulnak. A második elem a patrónus-kliensi viszonyokra épülő, szokásrend által szabályozott gazdasági kooperáció. Ennek keretében a romák a nem romák számára mezőgazdasági napszámos munkát vagy egyéb tevékenységeket szolgáltatnak. Mindez azonban nem feltétlenül egyszeri piaci tranzakció formájában valósul meg, hanem tartósabb reciprocitási kapcsolatot jelent a roma és nem roma családok között. Ennek esetenként léteznek rituális megerősítési formái, mint például a romák és nem romák közötti keresztszülői rendszer. A reciprocitási viszony azonban minden elemében aszimmetrikus, ebben a romák vannak lent, a nem romák pedig fent, gazdasági értelemben pedig a roma családokat nagymértékű függőség és kiszolgáltatottság jellemzi. A harmadik elem a személyes kapcsolathálók (a már említett patrónus-kliensi viszonyokat leszámítva) merev elkülönülése. Vagyis romák és nem romák között nincs házasság, a (szimmetriára épülő) baráti kapcsolatok, komasági rendszerek sem lépik át az etnikai határokat. Más szóval: igen nagy mértékű a társadalmi zártság.

3. A terep és a vizsgálat

Az általunk vizsgált nagyközség a székelyföldi magterület egyik nyelvi-leg nagymértékben homogén (magyar) mikrorégiójában található. A közeli kisvárostól, ami szintén több mint 90 százalékban magyar, 10 kilométeres távolság és jól karban tartott aszfaltút választja el. Fekvése, infrastrukturális adottságai alapján a falu semmi esetre sem nevezhető periférikusnak. A közeli kisvárosnak ma is jelentős szerepe van az itt élők munkavállalásában, hisz sokan ingáznak a napi többszöri buszjárat segítségével. Ma azonban ezek a munkalehetőségek elsősorban a nők számára adottak, és jószerével a konfekcióiparra korlátozódnak.

A népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy a lakosság száma a 20. század folyamán stabil volt, illetve enyhén növekedett. A népesség számának jelentősebb növekedésére az 1970-es és 1980-as években került sor, ami egyrészt azt mutatja, hogy az elvándorlás nem volt jelentékeny ebben a periódusban, miközben a restriktív népesedéspolitika³⁹ (abortusztilalom) következtében nőtt a születésszám. A népességszám a rendszerváltást köve-

39 Erről lásd Kligman, Gail: *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1998.

tően is stabilnak mutatkozott. Az 1850-től tartott népszámlálások végig masszív magyar többséget mutattak, mellettük 5–10 százalék közötti, arányaiban apadó román népességet. Az 1850-es népszámlálás már roma jelenlétet mutatott ki a faluban. Számuk ekkor meghaladta a 20-at. Ezt követően, egészen az 1977-es népszámlálásig nem árulkodnak roma jelenlétről az adatsorok. Ekkor 150 személyt regisztráltak cigányként. Az 1992-es és 2002-es népszámlások során mintegy 70-en vallották magukat romának, majd ez a szám 2011-re megtízszereződött, és elérte a 810-et.

A vizsgálat során a Kataszteri Jegyzékben szereplő háztartásokat etnikailag kategorizáltuk, a hivatal egy (nem roma) dolgozója, illetve az egyik Roma Párthoz tartozó tanácsstag segítségével. Ez alapján 839 személy él a 267 romaként beazonosított háztartásban. Segítőink további 9 roma-magyar vegyes háztartást azonosítottak be, ahol összességében 27 személy él. A romák többsége a két cigánytelep valamelyikén lakik. A nagyobbik telepen 718 személyt azonosítottunk be 236 háztartásban, míg a kisebbik telepen 19 háztartásban 80 személyt számoltunk. Ezekben a háztartásokon kívül 12 roma család (41 személy) lakik a falu nem romaként számon tartott felén, azon belül is a nagyobbik telephez közel eső falurészen. Ők kivétel nélkül a nagyobbik telepről az utóbbi 15 évben kiköltözött családok. A két cigánytelep között egyértelmű a hierarchia. A kisebbik telep jóval szegényebb, és presztízse is alacsonyabb. A nagyobbik telep maga is igen rétegzett. Belső, domb felőli oldalán szegényebb, a falu felé eső részein gazdagabb családok laknak. A falu nem romaként reprezentált részein lakó romák anyagi helyzete kedvezőbb a település átlagánál.

1. táblázat. *A háztartások etnikai kategorizációja a kataszteri jegyzék alapján*

	Háztartások	Személyek	Személy/háztartás
Roma	267	839	3,1
Roma-magyar	9	27	3,0
Magyar	911	2266	2,5
Magyar-román	34	114	3,4
Román	51	92	1,8
Összesen	1272	3338	2,6

Ugyan a népszámlálásokban megjelenik a román népesség, és a fenti táblázat is arról tanúskodik, hogy a falubeliek számon tartják a román eredetű személyeket, a románokról, mint a magyar többségtől elkülönülő etnikai csoportról nem vagy csak megkötésekkel beszélhetünk. A legtöbb „ro-

mán” otthon is a magyar nyelvet használja, és sokan közülük „magyarokkal” vegyes házasságban élnek. Az alábbi táblázatban feltüntetett homogén román háztartások többsége idős házaspárokból vagy egyedülálló személyekből áll. A román közösségi identitás fenntartásában az ortodox egyház játszik kulcsszerepet (hisz „tudva levő”, hogy a románok ortodoxok, míg a magyarok katolikusok, esetleg reformátusok). Az ortodox vallásukat ténylegesen gyakorlók száma azonban az ötven főt sem éri el. Ennek ellenére a falu kollektív emlékezetében a román–magyar etnikai határ „valóságossága” igen élénken él. Ma is számon tartják az (egykori) román és magyar településrészeket, amelyek egy etnikai alapú munkamegosztáshoz kapcsolódtak. Hagyományosan ugyanis a románok juhtenyésztéssel foglalkoztak, településrészeik pedig mélyen benyúltak a patak völgyekbe. Az elsősorban földműveléssel foglalkozó magyarok ezzel szemben a falu központi, alacsonyabban fekvő és a termőföldekhez közelebb eső részeit foglalták el.

A romák demográfiai evolúcióját a népszámlálási identitásválasztás ingadozása miatt nem tudjuk követni. A vizsgálat során végrehajtott mennyiségi adatfelvétel alapján azonban három dolgot kijelenthetünk. Egyrészt, a romák és nem romák közötti arányokat nem befolyásolták jelentős mértékben a belső migrációs folyamatok. Az elmúlt évtizedekben nem volt jelentős roma beköltözés. A helyben születettek aránya a romák között 80 százalékos, ami kismértékben meghaladja a nem romákra jellemző értéket. A beköltözők a szomszédos településekről származnak, és általában házasság útján érkeztek a faluba. Másrészt, a roma nők (megvalósított) termékenysége minden korosztály esetében magasabb a nem romákénál. A különbségek azonban nagymértékben csökkentek az elmúlt évtizedekben. (A múlt rendszer népesedéspolitikája következtében) az 1970-es és 1980-as években a nem romák termékenysége emelkedett, majd 1990 után a roma termékenység csökkent le drasztikusan.⁴⁰ Harmadrészt ki kell emelnünk, hogy a roma közösséget már a kilencvenes évek első felétől kezdődően nagymértékben érinti a migráció, amelynek célországa elsősorban Magyarország. Az itteni romák egy része Budapesten folytat kereskedelmi tevékenységet (házaló kereskedelem, illetve piaci eladások), másik (nagyobb) része pedig egy Budapest melletti településen mezőgazdasági munkát végez. Jellemző, hogy a roma családok az év nagy részében Magyarországon tartózkodnak, és csak a téli hónapokra, esetleg csak az ünnepekre érkeznek haza. Ez egyben azt jelenti, hogy a tényleges roma jelenlét a faluban

40 A (2014-ben) 35–39 éves roma és nem roma nők termékenysége között a különbség minimális: mindkét érték 1,9 gyermek körüli.

kisebb, mint arra a népszámlálási adatok vagy a hatósági bevallások alapján következtetni lehetne.

A településen kombinált, mennyiségi és minőségi módszereket egyaránt alkalmazó vizsgálatot végeztünk 2014 augusztusában.⁴¹ A mennyiségi adatfelvétel egy háztartási adatlap lekérdezését jelentette a roma háztartásokban, illetve egy nem roma kontrollmintán. Az 1. táblázatban látható, hogy segítőkink 267 roma és 9 vegyes háztartást azonosítottak be. Mi ezen háztartások teljes körű lekérdezésére törekedtünk, ami azonban csak részlegesen valósult meg, 107 háztartást sikerült elérnünk, 140 háztartás esetében az összes háztartástag külföldön tartózkodott az adatfelvétel idejében, 29 háztartást pedig nem értünk el, vagy megtagadták a választ. A lekérdezett háztartásokban 374 személyről vannak adataink. A nem roma kontrollminta 98 háztartásra és 371 személyre terjedt ki. A nem roma kontrollmintán megkíséreltünk a romákhoz hasonló szerkezetű népességet lekérdezni. Így kimaradtak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, illetve azok a háztartások, ahol nem volt 60 év alatti személy. A nem roma háztartásokat véletlenszerűen kezdőpont és lépték szerint választottuk ki.

Érdemes kiemelni, hogy a roma személyek és háztartások vonatkozásában a mi adatfelvételünk a 2011-es népszámlálástól különböző eredményt produkált. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt, a népszámlálásra novemberben került sor, amikor a külföldön dolgozó romák közül többen vannak otthon. Másrészt, a népszámlálás megengedte, hogy a jelen nem levőket szomszédok, ismerősök segítségével írják össze. Adatfelvételünk során csak akkor töltöttünk ki háztartási adatlapot, ha legalább egy nagykorú háztartástag jelen volt. A mennyiségi adatfelvétel mellett interjúkat készítettünk 11 roma, illetve 10 nem roma személlyel. Sikerült a helyi roma elit legfontosabb képviselőivel interjút készíteni, így a két pünkösdi gyülekezet vezetőjével, a roma tanácsosokkal, az egykori „cigánybíróval” és az iskolai mediátorral. A Roma Párt helyi elnökével nem készült interjú, viszont jelen volt a romákkal készült fókuszcsoportos beszélgetésen. A megkérdezett nem romák a különböző intézmények (polgármesteri hivatal, iskola, civil szervezetek, egyházak) képviselői, illetve romákat is alkalmazó vállalkozó. Emellett nem elit pozícióban levő romákkal és nem romákkal is készítettünk interjúkat. A 2014-es terepmunkát követően több alkalommal visszatértünk a faluba, tisztázó informális beszélgetéseket folytatni.

41 A 2014. augusztusi terepmunkát Kinda István végezte.

4. Makro-társadalmi változások és munkaerő-piaci pozíciók

A rangsorolt etnikai csoportrendszerek fennmaradása és bomlása különböző tényezőkhez köthető. Nyilvánvalóan nagy jelentősége van az ideológiai és diskurzív környezetnek. Így az úgynevezett fejlődési idealizmus,⁴² amiben a fejlődés és az emberek közötti egyenlőség eszméje összekapcsolódik, erodálhatja a kasztszerű berendezkedéseket. Ebben a fejezetben a makrostrukturális és makro-politikai folyamatok fontossága mellett érvelünk, amelyeknek a kelet-európai romákkal foglalkozó szakirodalom nagy jelentőséget tulajdonít a klasszifikációs rendszer meghatározásában.⁴³ Az általunk vázolt folyamatok csak részben illenek a romákkal kapcsolatos „mainstream” társadalomtörténeti narratívákba. Ez utóbbinak két kulcselemét emelhetjük ki. Egyrészt, a kutatók gyakran hangsúlyozzák, hogy az államszocialista rezsim vonakodott a romákat mint nemzetiséget elismerni, és sokkal inkább társadalmi rétegeként reprezentálta őket. Másrészt, ezzel összefüggésben, a rendszer asszimilációs és „proletarizálási” politikát folytatott a romákkal szemben, vagyis megkísérelte a munkásosztályba való betagolásukat.⁴⁴ A romák munkásosztályba való beolvasztásából azonban az általunk vizsgált székelyföldi településen nem sok valósult meg. Mi több, a fejlesztési politikák szelektivitása egy etnikai munkamegosztást hozott létre, ami nem felszámolta, hanem inkább újratermelte az etnikai kasztrendszert. Hasonló volt a hatása az 1989 utáni dezindusztrializációnak, amelynek a szociális hatásait az állam a földek visszaszolgáltatásán keresztül próbálta enyhíteni. Így az etnikai kasztrendszer bomlása csak az ezredforduló után kezdődött meg.

4.1. Munkaerő-piaci folyamatok a múlt rendszerben

A településen élő romák szocialista modernizációt megelőző státusáról tényszerűen keveset tudunk. A faluban élő romákra fókuszáló monográfia

42 Lásd Thornton, Arland: *Reading history sideways: The fallacy and enduring impact of the developmental paradigm on family life. Population and development.* University of Chicago Press, Chicago, 2005.

43 Achim, Viorel: *The Roma in Romanian History.* Central European University Press, Budapest - New York, 2004.; Ladányi-Szelényi: i. m.; Voiculescu, Cerasela: *European Social Integration and the Roma: Questioning Neoliberal Governmentality.* Routledge, Abingdon - New York, 2016.

44 Rughiniș, Cosima: The forest behind the bar charts: bridging quantitative and qualitative research on Roma/Țigani in contemporary Romania. *Patterns of Prejudice*, vol. 44, 2010, no. 4, 337–367.

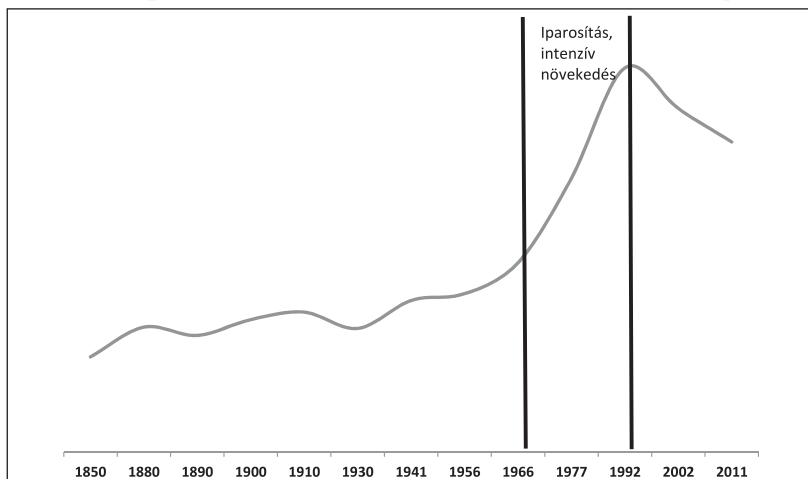
megemlíti, hogy a 20. század elejétől olyan bejegyzések kerültek a katolikus születési anyakönyvekbe a tipikusan romaként számon tartott nevek mellé, mint „*földműves napszámos*”, „*faedény készítő*”, illetve „*kalányos cigány*”. Ez arra utal, hogy létezhetett a romák és a paraszti gazdaságok egymásra utaltsága, ahol az előbbiek napszámos munkát szolgáltattak, illetve háziipari termékeket kínáltak eladásra. Ezek mellett „*kóbor cigánynő*”, „*keringő cigány*”, „*kéregető cigány*” bejegyzések is előfordulnak, ami arra utal, hogy a hatóságok nem feltétlenül tekintették a romákat a faluközösség integráns részének.

A helyi társadalmi struktúrát alapjaiban átalakító szocialista típusú modernizáció vonatkozásában két folyamatot különíthetünk el. Egyrészt, kiemelt szerepet töltött be a kollektivizálás, amin keresztül a rezsim átalakította, illetve megbontotta a helyi (agrár)társadalom hagyományos struktúráit.⁴⁵ Másrészt azonban, a kollektivizálás az iparosítással és urbanizációval egészült ki, ami a falusi népesség számára biztosította a strukturális mobilitás lehetőségét, vagyis a parasztból munkássá válást. Ez a két fázis a székelyföldi területek esetében időben élesen különvált. A kollektivizálásra az 1950-es, illetve az 1960-as években került sor, miközben ebben a periódusban nem kerültek a vidékre jelentősebb ipari beruházások. Az iparosítás megkezdése az 1968-as megyésítéssel kapcsolódott össze, amikor a gazdasági beruházások területi szerkezete alapvetően átalakult.⁴⁶ Míg az ötvenes és a hatvanas években az iparfejlesztés a hagyományos ipari övezetekre (Prahova-völgy, Dél-Erdély, Bánság) összpontosult, addig 1968 után olyan területekre is elkezdtek ipart telepíteni, mint a székelyföldi magterületeken újonnan létrehozott Hargita és Kovászna megyék. A megyében, ahová a vizsgált település tartozik, 1968 és 1975 között az addig jelentéktelen gépipar 28-szoros, a vegyipar 34-szoros, a készruha-gyártás pedig 20-szoros növekedést produkált. Ráadásul a településünkhöz közel eső városközpont az ipari beruházások egyik fő kedvezményezettje volt, és 1975-ben a megye ipari termelésének 45 százalékát adta.

45 Kligman, Gail - Verdery, Kathrine: *Peasants under siege: The collectivization of Romanian agriculture, 1949-1962*. Princeton University Press, Princeton, 2011.

46 Ronnís, Per: *Urbanization in Romania: A geography of social and economic change since independence*. Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, Stockholm, 1984.; Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In Hunya G. - Réti T. - R. Süle A. - Tóth L. (szerk.): *Románia 1944-1990. Gazdaság és politikatörténet*. Atlantisz-Medvetánc, Budapest, 1990, 159-181.

1. ábra. A népesség számának alakulása a falu melletti városközpontban

Ahogy az 1. ábrán látható, a közeli kisváros az 1968 és 1989 közötti periódusban jelentős lakosságszám-növekedést is produkált, amit a környező településekről való beköltözésnek köszönhetett. Emellett azonban a nagyarányú ingázás is meghatározó folyamat volt. Ahogy Szelényi Iván rámutatott, a szocialista rendszereket erős alulurbanizáltság jellemezte, vagyis a városközpontokban koncentrálódó ipari munkahelyek felvevőképessége messze meghaladta a városnövekedést (mivel az ipari kapacitás növekedésével a lakásépítés nem tudott lépést tartani).⁴⁷ Az általunk vizsgált településen, a város közelsége és a kedvező infrastrukturális feltételek okán így nem az elköltözés, hanem a napi ingázás vált meghatározóvá. Ez egyben azt jelentette, hogy a településen élők többsége a hetvenes évekre elhagyta a téesszt, és ipari munkát vállalt. Jellemzővé vált az úgynevezett „két lábón állás”, a gyári munka mellett (egy informális második műszakban) az emberek háztáji gazdálkodást, illetve kis léptékű állattenyésztést folytattak. Az itt élők számára az 1970-es és 1980-as évek ma az anyagi felhalmozás egyfajta aranykoraként jelennek meg, hisz, miközben az ipari munka jelentős pénzübeli bevételt biztosított, a mezőgazdaságban való részvétel elviselhetővé tette a nyolcvanas évekre jellemző áruhiányt.

Lényeges azonban, hogy a helyi romák pályája merőben másként alakult. Kérdőíves vizsgálatunk során rákérdeztünk az 1971 előtt született személyek múlt rendszerben betöltött (utolsó) munkaerő-piaci pozíciójára. A 2. táblázatban látható, hogy a romák 68 százaléka dolgozott a mezőgazda-

47 Szelényi Iván: *Urban inequalities under state socialism*. Oxford University Press, New York, 1983.

ságban, miközben a nem romák esetében ez az arány csupán 23 százalék. A téesz mellett megjelenik az állami erdőgazdasági vállalat, helyi szóhasználatban az „okol” (*Ocol Silvic*), ahol szintén jelentős számú roma dolgozott.

2. táblázat. *A romák és nem romák (utolsó) munkahelye 1989 előtt (1971 előtt születettek)*

	Romák			Nem romák		
	Férfiak (N=55)	Nők (N=61)	Összes (N=116)	Férfiak (N=66)	Nők (N=65)	Összes (N=131)
Nem dolgozott	9,1	23,0	16,4	10,8	18,2	14,5
A helyi TSZ	61,8	52,5	56,9	13,8	27,3	20,6
Állami erdőgazdasági vállalat („okol”)	10,9	11,5	11,2	1,5	3,0	2,3
Iparban, a településen	0,0	0,0	0,0	1,5	1,5	1,5
Iparban, más településen	16,4	11,5	13,8	61,5	39,4	50,4
Egyéb	1,8	1,6	1,7	10,8	10,6	10,7

Vagyis a településen a hetvenes évektől a kieső mezőgazdasági munkacsoport elsősorban a romákkal (másodsorban pedig nőkkel) pótolta. A téeszben a legkülönbözőbb feladatokat ők látták el, az erdőgazdasági vállalatnál pedig facsemetét ültettek és kapáltak. Lényeges azonban, hogy többségük egyik helyen sem volt formálisan alkalmazva („*engezsálva*”): mind a téesz, mind az erdőgazdasági vállalat mint időszakos munkással („*szezonos*”) számolt velük. Így ma a romák túlnyomó többsége nem nyugdíjogosult. Az adatok alapján tehát egy meglehetősen egyértelmű etnikai munkamegosztás rajzolódik ki, ahol a romák a helyi társadalmi hierarchia alját foglalták el. Ez a merev etnikai munkamegosztás érthetőbbé teszi, hogy a hierarchikus jellegű társadalmi elkülönülés szimbolikus kifejeződései hogyan maradhattak fenn gyakorlatilag sértetlenül a rendszerváltásig.

4.2. A rendszerváltás következményei

A téesz megszűnése és (a térségben csak részleges) dezindusztrializáció⁴⁸ a romák és a nem romák stratégiáit egyaránt átalakította. A rendszerváltás

⁴⁸ A nehézipar és a vegyipar gyakorlatilag teljesen megszűnt, míg a konfekcióipar megmaradt és tovább bővült. A helyiek keserű iróniával használják a mikrorégióra, illetve

utáni munkaerő-piaci pozíciókat három dimenzióban, a formális munkaerő-piaci integráltság, az informális mezőgazdasági szektorban való részvétel, illetve a külföldi vendégmunka mentén írhatjuk le. Az etnikai különbségek mindhárom dimenzióban egyértelműek. A romák formális munkaerő-piaci integráltsága igen alacsony, a 20 és 60 év közöttiek csupán 8 százaléka alkalmazott, szemben a nem romák 43 százalékaival. Ugyanakkor a romák részvétele az informális mezőgazdasági szektorban és a külföldi vendégmunkában intenzívebb. A következőben amellet fogunk érvelni, hogy ugyan az informális mezőgazdasági szektor elvben tovább éltheti az etnikai kasztrendszer, esetünkben ez csak korlátozottan valósul meg, a településen ugyanis nem túlságosan mélyek a patrónus–kliensi, illetve (aszimmetrikus) reciprocitási viszonyok. A külföldi vendégmunka pedig egy olyan tényező, ami még inkább aláásta a kasztszerű helyi etnikai rétegződési és klasszifikációs rendszert.

3. táblázat. *A jelenlegi elfoglaltság nem és etnikum szerint, 20–60 évesek*

	Romák			Nem romák		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
Alkalmazott, önálló	8,9	7,8	8,3	48,6	37,5	43,2
Munkanélküli	19,8	16,5	18,1	24,8	16,3	20,7
Munkanélküli, alkalmi munkát végez	62,4	39,8	51,0	14,7	2,9	8,9
Háztartásbeli	0,0	32,0	16,2	0,0	33,7	16,4
Nyugdíjas	1,0	1,9	1,5	5,5	2,9	4,2
Tanul	1,0	0,0	0,5	2,8	4,8	3,8
Egyéb	6,9	1,9	4,4	3,7	1,9	2,8

A 3. táblázatban látható, hogy az adatfelvétel időpontjában otthon tartózkodó romák 51 százaléka végez napszámos munkát, a férfiak esetében pedig ez az arány 62 százalékos. A nem roma férfiak csupán 15 százaléka végez alkalmi munkát, miközben körükben 24 százalékos a munkanélküliség. Ez egyértelműen annak köszönhető, hogy bizonyos típusú munkaköröket (mint a trágyázás, a „pityókaszedés” vagy az állatgondozás) a faluban

az egész megyére a „nadrágvölgy” kifejezést. Az ipari szerkezetben a rendszerváltást követően meghatározóvá vált konfekcióipar megítélése kettős: egyrészt munkahelyet biztosít, másrészt azonban (mint alacsony hozzáadott értékkel jellemezhető iparág) alulfizetett szalagmunkára ad lehetőséget.

„cigány” munkaként tartanak számon. Ezek esetében a gazdák sem szívesen foglalkoztatnak „falus feleket” (vagyis nem romákat), a nem romák számára pedig szégyen az ilyen típusú munka elvégzése (annak ellenére, hogy relatíve jól jövedelmező)⁴⁹. Van ugyan néhány („köztudottan” szegénységben élő) nem roma család, akik elszegődnek napszámosnak, hozzájuk azonban a falubeliek meglehetősen lenézően viszonyulnak:⁵⁰

„*Vannak magyar emberek is [akik beállnak napszámosnak], de én le nem ülnék melléjük, még nem tudom, miért se. Annyira hitván, büdös emberek.*”
(nem roma interjúalany)

Érdeemes leszögeznünk, hogy az informális mezőgazdasági szektorban megjelenő (vagy ide átmentődő) etnikai munkamegosztás a dezindusztrializációt kezelő makropolitikák (ha nem is szándékolt de) közvetlen következménye. Nem tekinthető ugyanis sem spontán, sem törvényszerű folyamatnak, hogy a népesség egy jelentős hányada 1989 után a mezőgazdasági termelésbe szorult/vonult vissza. A földosztás, és ezen keresztül a kis léptékű, illetve az önellátó gazdálkodásba való visszalépés támogatása az állam számára a rendszerváltást követően egy fontos „biztonsági szelepként” működött. Ezen keresztül nagyon olcsón és komolyabb szociális védőháló kiépítése nélkül tudta a teljes foglalkoztatottság leépülését kezelni.⁵¹ A kialakuló etnikai munkamegosztás, ahol a romák a nem romák napszámosai, a földosztás módjából következett. A törvény értelmében az egykori tulajdonosok kapták vissza a földjeiket, miközben a téesz alkalmazottjai csupán egy 10 áras területre voltak jogosultak.⁵² Ráadásul az esetek többségében ez utóbbi területeket sem osztották ki, a kimérhető területek hiányára való hivatkozással. Az általunk vizsgált településen fel sem merült, hogy a romák földet kaphatnának, főként mivel legtöbbjük nem is volt formálisan alkalmazva a téesznel.

49 A településen 2014-ben 50 lej volt a napszám, ami erdélyi és székelyföldi viszonylatban magasnak volt tekinthető.

50 Ezen családok, illetve személyek esetében a társadalmi lecsúszást a falubeliek erkölcsi okokra vezethetik vissza. A tipikus eset az egyedül élő vénlegényeké, akik – a női „felügyelet” hiányában – előbb utóbb az alkohol rabjaivá válnak, és akik közül többen a mélyszegénységben élő cigány családoknál rosszabb anyagi helyzetbe lavírozták magukat.

51 Horváth István – Kiss Tamás: Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socioeconomic development in Romania. *Demografia English Edition*, vol. 58, 2015, no. 5, 91–132.

52 Lásd a földek visszaadásáról szóló 1991/18. törvényt.

A létrejövő struktúra elviekben kedvez (a gyakran korábban is létező) patrónus-kliensi viszonyok újratermelődésének a földdel rendelkező nem romák és földdel nem rendelkező romák között. Lényeges azonban, hogy ennek a kapcsolatnak a mélysége nagyon változó lehet. Az általunk vizsgált településen az egyszeri megbízásnál általában alig tartósabb a létrejövő munkakapcsolat. Természetesen léteznek esetek, ahol a roma és nem roma családok között egy tartósabb bizalmi viszony alakul ki, de beszédes például, hogy a faluban gyakorlatilag nem léteznek⁵³ ennek – a más településen elterjedt⁵⁴ – szimbolikus megerősítési formái. Lényeges az is, hogy a gazdák, főként amennyiben nagyobb számú napszámosra van szükségük, roma közvetítőkhöz fordulnak, kizárólag velük tárgyalnak, és a munkabért is nekik adják át. Látni fogjuk, hogy ebben a közvetítő funkcióban a múlt rendszerben is meglevő „brigádosi” szerepkör él tovább.

A romák munkaerő migrációja az 1990-es években kezdődött meg. Érintőlegesen már említést tettünk arról, hogy sok roma család csak a téli hónapokat (ritkább esetben a téli ünnepeket) tölti a faluban. A legfontosabb céltelepülés Budapest mellett van: 15 éve járnak ide dolgozni a falubeli romák. 2014-ben 300 fő dolgozhatott ezen a településen. A másik kiemelt céltelepülés Budapest, ahol a romák az építőiparban dolgoznak, vagy házaló és piaci kereskedelemmel foglalkoznak. A Budapesten élők jelentős része nem tölti a faluban a téli hónapokat sem. Az utóbbi években a romák egy része németországi desztinációkkal is próbálkozott, de ezek a kísérletek egyelőre nem váltak tömegessé. A romák külföldi munkavállalását Marek Okólski (2001) nyomán befejezetlen migrációnak (*incomplete migration*) nevezhetjük.⁵⁵ Ez elsősorban azt jelenti, hogy miközben az év nagy részét Magyaror-

53 Egy olyan esetet tártunk fel, ahol a szoros gazdasági kooperáció keresztiszülőséggel párosult: „Komások vagyunk, mert a kislányomat ő keresztelte. [...] Én ott vagyok örök-ké nála. [...] Neki gondjában sincs, hogy a földekkel mit csinál. El volt Kolozsvárra. A földet én művelem, disznyókkal én foglalkozom. A kulcs nálam. Mikor mennek el, ideadja. Mindent én intézek, meg lehet kérdezni. Mindent, ami eccer a háznál van. Mindent én intézek. A bizalom úgy van kettőnk között, úgy vagyunk vele, hogy azt mondta nekem: komám, minden rajtad mejen keresztül. Minden a tiéd. Minden. Úgy vigyázz a tiédére, mint az enyimére.” (roma interjúalany)

54 Bakó: i. m.; Toma Stefánia: „Țiganul meu” și încrederea - relații economice informale într-o comunitate multiethnică din Transilvania. In Kiss T. - Fosztó L. - Fleck G. (ed.): *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale - Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, 197-221.

55 Okólski, Marek: *Incomplete Migration: a New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants*. In Wallace, C. - Stola,

szágon töltik, a helyi társadalom részeként definiálják magukat. Ez nyilvánul meg a befektetéseikben, ami elsősorban az otthoni lakhatási körülmények jobbítására irányul. Azok, akiknek sikerült a nem roma falurészben házat vásárolniuk, a külföldi munkavállalásból spórolt pénz segítségével tudták ezt megtenni. Mások (akiknek nem sikerült hasonló összeget megspórolni) a telepen levő házukat bővítették, bútorozták be, vagy látták el tartós fogyasztási cikkekkel. Az otthoni lakhatási körülmények javításába történő befektetés másrésről természetesen annak köszönhető, hogy a budapesti agglomerációban a legtöbb roma számára gyakorlatilag lehetetlen a lakásvásárlás. A magyarországi integráció felé mutató egyik elem viszont, hogy sokan ott íratják be iskolába a gyermekeiket. Emellett a romák döntő többsége élt a lehetőséggel, és 2011-et követően magyar állampolgárságot folyamadt. A magyarországi vendégmunka és a szörványos németországi próbálkozások mellett vannak roma családok, akik az Egyesült Államokban, Írországon, illetve Franciaországban élnek. Az ő migrációjukat a helyi közösség már nem tekinti „befejezetlennek”, és ők maguk is⁵⁶ társadalmi beilleszkedésüket (nyelvtudás, oktatásban való részvétel, formális munkaerő-piaci részvétel) hangsúlyozzák.

4.3. Roma közösségen belüli differenciálódás

Az etnikai kasztrendszer bomlását kísérő klasszifikációs küzdelmekben kulcsszerepük van a különböző roma elitcsoportoknak. Ezen elitcsoportok kiemelkedése, illetve a roma közösségen belüli differenciálódás szintén a múlt rendszerben gyökerezik. Miközben a romák többsége a mezőgazdaságban dolgozott, néhányuknak sikerült az iparban elhelyezkedni. Számukra ugyanúgy lehetővé vált az anyagi felhalmozás, mint a nem romák számára. Az ipari munka többük esetében brigádosi szerepkörrel kapcsolódott össze, vagyis mintegy második műszakban a romák mezőgazdasági munkáját szervezték:

„Volt a gyári munka és volt a globál, mert én azt is vállaltam. Megterveztem, hogy állandóan dolgozzak. Megcseréltem a kollegákkal, és elvállaltam [a gyárban] az éjjeli váltást. Reggel kijöttem, és mentem fel az erdőre. Mikor 15, mikor 18 emberrel. Este hatig dolgoztam. Hatkor hazajöttem, ledőltem és alud-

D. (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave Macmillan, London, 2001, 105–128.

56 A terepmunka során sikerült egy Franciaországból hazalátogató roma családdal is interjút készíteni.

tam 9-ig, 10-ig. Akkor felöltöztem, és mentem vissza a munkába.” (roma interjúalany; volt „cigánybíró” és tanácsos)

A brigádosokat egyfajta közvetítőként foghatjuk fel. Ebben az értelemben a brigádos a rendszerváltást követően kialakuló etnikai vállalkozói szerepkör előképe. A brigádosok múlt rendszerbeli kvázi-vállalkozói szerepkörét erősítette, hogy a romák napszámosként dolgoztak, aminek az elkönyvelése esetleges volt, és a gyakorlatban a brigádosokon keresztül történt.

Ma azok az egymással konkurencia-viszonyban levő családok/klánok uralják a helyi roma közösséget, akiknek a vezetői a múlt rendszerben a gyári munkára, illetve a brigádosi pozícióra támaszkodva jelentős anyagi felhalmozást valósítottak meg. A későbbiekben látni fogjuk, hogy három jórészt nemzetségi-rokoni alapon szerveződő, de egymástól vallási és politikai orientációban is eltérő klánról beszélhetünk. Most azt szükséges kihangsúlyozni, hogy a három család által követett gazdasági stratégiák valójában nagyon hasonlóak egymáshoz. Mindhárom csoport a marginális helyzetben levő közösség erőforrásait használja, és mintegy közvetítő szerepet játszik a romák és a társadalmi *mainstream* között. A falubeli nem romák ezt úgy értékelik, hogy a roma vezetők szisztematikusan kizsákmányolják az általuk vezetett közösséget („*leveszik a fölet a többek jövedelméből*”). Ez az értelmezés azonban csak részben helytálló. Egyrészt, az etnikai vállalkozói csoportok felemelkedése jelentős mértékben hozzájárult a kasztszerű etnikai rétegződési rendszer átalakulásához. Másrészt, jelenlétük szükséges ahhoz, hogy a különböző erőforrások és lehetőségek becsatornázzhatóvá váljanak a közösségbe. Így a roma vállalkozóknak kulcsszerepük van a migráció szervezésében, de a roma projektek futtatásában is szerepet vállalnak. Korábban érintettük már Ladányi János és Szelényi Iván sokat kritizált tézisét az etnikai *underclass* kialakulásáról.⁵⁷ A szerzők az *underclass* több empirikusan is megragadható jellemzőjét sorolták fel. Egyik lényeges elem, hogy az általuk vizsgált Csenyétén hiányzott a most bemutatotthoz hasonló közvetítő réteg, a roma közösséget pedig erős egalitarizmus jellemezte. A szerzők szerint ez a struktúra nagymértékben csökkentette a különböző fejlesztési programok sikerességének az esélyét.

Az általunk vizsgált településen a roma etnikai vállalkozók a magyarországi vendégmunkára nemcsak sikeresen ráépültek, de annak szervezésében kulcsszerepet töltenek be. Ők fuvarozzák a helyi (illetve környékbeli) romákat Magyarországra, illetve munkaközvetítéssel is foglalkoznak. Mind-

57 Lásd Ladányi-Szelényi: i. m.

három család a marginális erőforrásokra ráépülő erdei gyümölcs és gombabegyűjtő központot is működtet, ahol nemcsak a helyi, hanem a környező településeken élő romáktól is átveszik a termést. A munkaszervezői és viszonteladói tevékenységek vonatkozásában igen élesen megnyilvánul a családok közötti konkurencia-viszony (ami, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, a vallási, illetve politikai mező dinamikáját is meghatározza):

„Persze. Ezt [az erdei gyümölcs és gombabegyűjtést] nemcsak édesapám csinálta. Így volt, hogy az egyik 50 banival vagy egy lejjel feljebb tette az árat. Na, akkor mindenki oda ment. De aztán ez estére vagy reggelre már megfordult, és akkor reggel már nem annál volt drágább 50 banival, hanem a másikonál. Így volt. Jöttek a szomszéd falvakból. Az itteniek közül pedig megvolt mindenkinek előre, hogy ez ide, az meg oda adja.” (roma interjúalany, iskolai mediátor, a volt „cigánybíró” lánya)

Végül nem lényegtelen, hogy a roma családok a politikában való részvétel mellett a roma projektekben is érdekeltek. A település épp a roma közöség belső differenciáltságával és az etnikai vállalkozói réteg sikerességével összefüggésben a roma projektek egyik első számú kedvezményezettje a térségben. Az egyes csoportok között valójában a roma programokhoz kapcsolódó erőforrások fölötti rendelkezésért is igen éles a verseny. Míg az egyik csoport a Roma Párton, a másik csoport „magyar vonalon” (a katolikus egyházon, önkormányzaton, iskolán) keresztül próbál ezekhez a forrásokhoz kapcsolódni.

5. Az etnikai kasztrendszer bomlása: a klasszifikációs küzdelem terepei

A székelyföldi etnikai viszonyokat tárgyaló fejezetben korábbi vizsgálatokra alapozva a kasztszerű berendezkedés három alapvonását különítettük el.⁵⁸ Ezek a térhasználat szigorú szabályozottsága, az alá-fölrendeltségre alapozó gazdasági kooperáció, illetve személyes hálózatok nagyfokú zártsága. Ebben a részben azt fogjuk bemutatni, hogy az általunk vizsgált településen ezek az elemek hogyan érvényesültek a közelmúltig, és hogyan bomlanak fel. Ahogy a stabilitás állapotában levő rangsorolt rendszerek esetében általában, itt is jellemző volt, hogy az „egyenlőtlenség előfeltevését”⁵⁹ maguk az alávetettek is elfogadták, legalábbis a nyilvános találkozások és az

58 Biró–Bodó: i. m.; Bakó: i. m.; Kiss D.: i. m.

59 Maquet: i. m.; Horowitz: i. m.

interetnikus kommunikáció szintjén.⁶⁰ A fejezetben arra is rámutatunk, hogy a rendszer az összes felsorolt dimenzió mentén bomlásnak indult, miközben nem alakult ki egy új, konszenzuálisan elfogadott értelmezés arról, hogy milyen jelentősége van (kellene hogy legyen) a romák és nem romák közötti határvonalaknak.

5.1. Munkaerőpiac, alávetett habitus

Egészen a közelmúltig, a „cigányság” munkaerő-piaci jellemzői/következményei igen egyértelműek voltak. A múlt rendszerben csak nagyon korlátozott számban alkalmaztak romákat a mezőgazdaságnál jobban fizető és magasabb presztízű ipari munkahelyeken. A kollektívben végzett mezőgazdasági idénymunka, miként a rendszerváltást követően a napszám is, „cigány” munkának számított, amit nem romáknak szégyen volt végezni. A rangsorolt etnikai rendszer fennmaradásának legfontosabb előfeltétele pontosan az etnikai különbségek és a munkaerő-piaci pozíció ilyen, szinte magától értetődő egybeesése volt. A Ladányi és Szelényi által javasolt társadalmi kizárási tipológia szerint az itteni cigányok helyzetét alsó kasztként (*undercaste*) és nem alsó osztályként jellemezhetjük.⁶¹ Interjúink, beszélgetéseink során soha nem esett szó a cigányból munkássá válás élményéről/narratívájáról. Az itteni romák pedig a múlt rendszerben is egyértelműen a falu társadalmi terén és klasszifikációs rendszerén belül maradtak. Azok, akik ipari munkát (is) vállaltak, szintén megmaradtak „cigánynak”, és köz-

60 Az alávettség elfogadása és az azzal szembeni ellenállás viszonylatában hasznos lehet James Scott hétköznapi ellenállás (*everyday resistance*) fogalma. Scott különbséget tett a nyilvános és nem nyilvános forгатókönyvek között, és ezen keresztül mutatott rá arra, hogy sok esetben, miközben az alávetettek nyilvánosan nem kérdőjelezik meg az uralmi viszonyokat, valójában az ellenállás nem nyilvános és nem konfrontatív technikáit alakítják ki. (Lásd Scott, James C.: *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, New Haven – London, 1985.) Scott fogalmi rendszere azért lényeges, mert a roma kultúra és gazdaság különböző elemeit sokan (legalábbis részben) a hétköznapi ellenállás formáiként értelmezték. Lásd Stewart: *The Time Of The Gypsies*. Id. kiad.; Brazzabeni M. – Cunha, M. I. – Fotta, M. (eds.): *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. Berghahn, New York – Oxford, 2015. Magunk nem vállalkozunk a „roma kultúra” jelentéstartományainak a feltérképezésére, hanem elsősorban a „nyilvános forгатókönyvre”, vagyis az interetnikus találkozási felületekre összpontosítunk, amikor az „egyenlőtlenség előfeltevésének” az elfogadásáról beszélünk. Eközben nem tagadjuk, hogy lehetnek olyan roma kulturális gyakorlatok, amelyek az egyenlőtlenségi viszony szimbolikus megfordítására törekszenek.

61 Ladányi-Szelényi: i. m.

vetítő helyzetüket használták fel az anyagi felhalmozásra, később pedig belőlük alakultak ki a különböző roma elitfrakciók.

Ugyanakkor a kasztszerű berendezkedés gazdasági szempontból romák és nem romák között kooperatív viszonyt feltételez. Az „egyenlőtlenség premisszájának” romák részéről történő elfogadása ebben a dimenzióban a leginkább lényeges, hisz ez volt az aszimmetriára épülő gazdasági együttműködés alapfeltétele. Mindezt Bourdieu alapján értelmezhetjük a társadalmi különbségek internalizációjaként vagy a habitusba való beépüléseként.⁶² Bourdieu szerint helyesebb a marxi osztálytudat helyett „osztály-tudatalattiról” beszélni. A habitus ugyanis, amit a társadalmi struktúra alakít, egyfajta nem tudatos és nehezen verbalizálható helyzetértelmezés, ami a gesztusokban, a nonverbális kifejezésekben, hanghordozásban, testtartásban nyer kifejezést.⁶³ A romák és nem romák közötti kooperáció vonatkozásában ez a fajta gesztusokban megnyilvánuló alávetettség egyfelől nyilvánvaló elvárás a hatalmi pozícióban levők részéről, másfelől pedig az alávetett habitus központi eleme annak, hogy a romák elfogadják, természetesnek tekintsék saját helyzetüket. Így a kasztszerű klasszifikációs és rétegződési rendszer szilárdságát a munkaerő-piaci pozíciók és az etnikum egybeesése mellett ez a fajta alávetett habitus kialakulása biztosította.

A bomlás elsődleges okának a strukturális helyzet megváltozását tekinthetjük. A dezindusztrializáció megszüntette a nem romák számára a felhalmozást lehetővé tevő ipari munkát, ugyanakkor a romák alól is kihúzta a jóval szerényebb megélhetést és alacsonyabb presztízst biztosító téeszt. A téesz felszámolását követően a földtulajdon gyakorlatilag teljes egészében a nem romák kezébe került. A meginduló kis léptékű mezőgazdasági tevékenység, illetve az „újra-parasztosodás” folyamata elvben kedvezhetett volna a magyarok és romák közötti patrónus–kliensi viszonyok kialakulásának, illetve megszilárdulásának. Ugyanakkor a romák magas száma/aránya és a mezőgazdasági lehetőségek korlátozott mivolta lehetetlenné tette, hogy a paraszti gazdaságokkal való kooperáció a romák többsége számára életstratégiává váljon. Az ezredfordulót követően ráadásul szűkítette a lehetőségeket a mezőgazdaság gépesítése, amit a területi alapú támogatások EU-s csatlakozás utáni megindulása gyorsított fel. A romák erre a helyzetre már a kilencvenes évektől tömeges migrációval reagáltak. Az új körülmények között a mobilitásuk valójában nagyobb volt a magyarokénál. A romák egy-

62 Lásd Bourdieu, Pierre: The genesis of the concepts of habitus and field. *Sociocriticism*, vol. 2, 1985, no. 2, 11–24.

63 Lásd Bourdieu, Pierre: *Language and symbolic power*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1991.

értelmű életmód- és aspiráció-váltása, miközben a két csoport társadalmi helyzetének közeledését vonta maga után, egyben az alávetett habitus erodálásához vezetett.

5.2. Térhasználat

Az etnikai kasztrendszer bomlása jól megmutatkozik a térhasználat átalakulásában is. Másfél-két évtizede a lakhatás tekintetében igen egyértelmű következményei voltak annak, ha valaki cigány volt. A kilencvenes évek második feléig fel sem vetődött, hogy romák a nem roma falurészekbe költözhetnének. Ugyanakkor a nyilvános térhasználat szabályozása is meglehetősen drasztikus volt. A cigányok nem mehettek be a falusi kocsmákba, és egyéb nyilvános terekben is csak korlátozott ideig tartózkodhattak:

„Ma csak így a kocsmában kapnak össze az emberek. Egyiknek nagyobb a szája, mint a másiknak, és akkor összekapnak. Ezelőtt sokkal rosszabb volt. Ezelőtt olyan 10 évvel, 15 évvel. Úgy-e hogyha lejöttek diszkóba a [nagyobbik telepről], nyomban azon voltak, hogy hajtsák őket haza. Még régebben, ha eljöttek filmet nézni, tehát hogy mondjam, mozi-vetítés volt, úgy kellett hazamenjenek a kertek alatt, hogy senki se lássa. Tehát, hogy tűnjenek gyorsan el. Ha nem tűntek el, futtak utánuk. Futtak utána s verték le [őket]. Ha nappal volt, ha éjjel volt. A faluban nem is szabadott sétáljanak nagyon. Nem szabadott bójójjenek, mert akkor verték meg [őket]. Például van itt egy kocsmá, ahol az iroda van, oda, ha valaki bément, abba a helybe megverődött. Nem szabadott béménjenek még a kocsmába se.” (roma interjúalany, tanácsos)

Szintén a térhasználat szabályozottságához kapcsolódik a nagyobbik cigánytelepre „kihelyezett” római katolikus kápolna. Ez lehetne az egyház roma közösség felé való odafordulásának a szimbóluma is, valójában azonban azt biztosította, hogy a cigányoknak ne „kelljen” a faluközpontba bejárniuk misére. Hasonló szerepet töltött be a falu nagyobbik telep melletti részében működő iskolaépület. Ezt 1939-ben építették, eredetileg azzal a céllal, hogy a falu román közösségét szolgálja mint iskola és kultúrotthon. Az óvodai és általános iskolai oktatást végül 1952-ben indították be, magyar és román nyelven, az épület azonban 1983 és 2008 között cigányiskolaként működött, vagyis a két telepről a gyermekek ide, és nem a sokkal jobban felszerelt központi fekvésű épületbe jártak tanulni.

A térhasználatnak ez a rendje a kilencvenes évek második felében, illetve az ezredforduló után indult bomlásnak. E folyamat lényegesebb elemei: a kilencvenes évek második felében megkezdődött a nem roma falurészek-

be való beköltözés, 2008-ban *Inkluzív iskola - inkluzív nevelés elnevezésű Phare program* keretében megszűnt a „cigányiskola”, ma pedig a romák gyakorlatilag korlátozás nélkül használhatják a falu nyilvános tereit is.

5.3. Vegyes családok

Az etnikai kasztrendszer harmadik eleme a társadalmi hálózatok zártsága, aminek legfontosabb összetevője a szigorú endogámia. A faluban mind a roma elitek, mind a nem romák a vegyes házasságok és vegyes párkapcsolatok megszorodásáról beszélnek, és hajlamosak az (utóbbi években bekövetkezett) exogám házasságkötések számát felülbecsülni. Valójában összesen 10 roma–nem roma vegyes házasság van a faluban, ezek a házasságok azonban majdnem mind az utolsó tíz évben kötöttek. Összességében a romák arányához viszonyítva ez az exogámia igen alacsony fokát mutatja, más székelyföldi településekhez viszonyítva azonban a szám relatíve magasnak mondható.

Szociális értelemben a vegyes házasságok két típusát különböztethetjük meg. Az első esetben alacsony státusú (a faluközösség véleménye szerint gyakran alkoholproblémákkal küzdő) férfiak lépnek kapcsolatba roma nőkkel. Ezek a roma lányok általában szintén nem a magasabb státusú családokhoz tartoznak. Az ebbe a kategóriába tartozó párok a cigánytelepen élnek. Az ilyen házasságot a nem romák egyértelműen deklasszálódásként értelmezik, amit a család részéről általában egyfajta kiközösítés kísér: *„a székelyben csak kellene legyen egy tartás, hogy állj meg, állj meg, inkább nem nősülök meg, mint hogy cigánylányt elvegyek”* (nem roma interjúalany). Az idetartozók esetében a nem romákkal kötött házasság a roma közösségen belül sem eredményez presztízs-növekedést.

A másik csoportba olyan jólsituált családokból származó és az átlagosnál iskolázottabb roma fiatalok (fiúk és lányok) tartoznak, akik nem roma párt választanak maguknak. Érdemes megjegyezni, hogy az idetartozó párok (vagy roma vagy nem roma részről) kivétel nélkül kapcsolódnak az Adventista Egyházhoz, amely egy kb. 80 főt számláló vegyes gyülekezetet működtet a faluban. Az így létrejövő családok anyagi helyzete stabil, ők kivétel nélkül a nem roma falurészekben laknak, és (miközben a vegyes házasságok elfogadottsága nem konszenzuális) a nem roma fél számára a vegyes házasság valójában nem eredményez presztízscsökkenést (deklasszálódásról pedig semmi esetre sem beszélhetünk). Jellemző ugyanakkor, hogy a (nem roma) falubeliek különböző távolító narratívákat működtetnek, amelyek a nem roma fél (társadalmi értelemben vett) „normalitását” kérdőjelezzik meg.

Az egyik példa az iskolai mediátor, az egykori „cigánybíró” lánya. Itt a távolítási narratíva arra épül, hogy (a falubeliek elmondása szerint) egy „kicsit gyengébb” és ráadásul „félíg román”⁶⁴ családból választott magának férjet, aki abban az értelemben sem „normális”, hogy a vallási konverzióra is hajlandó volt a sajátjánál jóval tehetősebb roma családba való bekerülés érdekében. Még kevésbé tud mit kezdeni a helyi közösség annak a – szintén adventista – vállalkozónak az esetével, akinek mind a két (egyetemet végzett) lányát roma fiatalemberek vették el. Az egyik férfi a szomszéd faluból, a másik a nagyobbik cigánytelepről származik. Mindkét pár lakhelye a roma falurésztől távol, a falu kizárólag magyarok által lakott részében van. Az após vállalkozói státusa és a falun belül kiemelkedő anyagi helyzete mintegy „garanciaként szolgál” a falubeliek szemében a fiatalok sikeréhez, azonban ebben az esetben is megfigyelhetők a nem romák részéről működtetett háritási technikák:

„[Az illető adventista vállalkozó] [szomszéd falusi]. *Azt mondják, hogy mielőtt adventistának állt volna, komoly bajai voltak az itallal. És úgy tudom, hogy házicigány. Na puff.*” (nem roma interjúalany).

Az adventisták felülreprezentáltsága a vegyes házasságot kötőkön belül természetesen nem véletlen. Ez a közösség ugyanis egy igen következetes integrációs opciót képvisel, ami élesen különbözik a falubeli katolikus többség felfogásától. A közösségen belül a saját vegyes házasságot támogató magatartást pozitív példaként értelmezik, ami lehetővé teszi az előítéletek lebomlását, illetve a romák számára megnyitja a „civilizáció” és az integráció útját.

5.4. A változás roma és nem roma értelmezései

5.4.1. A változás roma értelmezései

A kasztszerű berendezkedés bomlása az általunk vizsgált településen meglehetősen egyértelmű, és ezt értelmezhetjük a romák és nem romák közötti társadalmi távolság csökkenéseként is. A helyzetet bonyolítja azonban, hogy a változások értelmezése nem egyértelmű. Miközben a romák és nem romák narratíváiban vannak közös elemek, egyértelmű az elvárások és a jövőképek divergenciája is.

64 A vele készített interjúból kiderült, hogy a férj (a falubeliek szóhasználatában „Nicușor”) magyar anyanyelvű, és teljes mértékben magyar identitású (a családban pedig Miklósnak, nem pedig Nicunak szólítják).

A közös elem, hogy a nem romák és a romák (még inkább a mobil romák) aspirációi és (bizonyos értelemben) világképe alapjaiban azonosak. Az aspirációk tekintetében a mobilitási igyekezetnek, illetve a növekvő fogyasztói igényeknek van kiemelt szerepük, ami – a világkép szintjén – egyfajta „civilizációs folyamat”/„fejlődés” képzetével társul. Többen rámutattak, hogy a fejlődés (vágya) a kelet-európaiak önértelmezésében központi szerepet tölt be.⁶⁵ Engrebrigsten arra is rámutatott, hogy a „cigánykérdés” hétköznapi (nem roma) értelmezésében szintén kulcsszerepe van a civilizációs diskurzusnak.⁶⁶ Ugyanakkor a romákkal foglalkozó szakirodalom általában azt hangsúlyozza, hogy a romák ezen civilizációs diskurzussal, illetve hozzákapcsolódó intézményes kontrollal szemben fogalmazzák meg magukat.⁶⁷ Az általunk végzett terepmunka alapján minden jel arra utal, hogy a romák (illetve leginkább a roma elitek) elfogadják a civilizációs diskurzust, és maguk is a romák „civilizálódásának” a szükségességét hangsúlyozzák:

„Nekem nincsenek így kimondott cigány szokásaim. De másoknál előfordul ez a lemaradottság. Maga az életfelfogás-képesség egész más. És általában, sok cigány le akar mondani a szokásairól. Azt mondja, hogy ne legyek az, ne csináljam azt. És főleg, hogy a gyermekem ne legyen olyan. Erre adnak, hogy a gyermekem ne olyan legyen.” (roma interjúalany, iskolai mediátor)

Ez különösen igaz az adventistákra, illetve a pünkösdi közösségekhez tartozókra, akik a megtérést, illetve annak következményeit is civilizációs terminusokban értelmezik:

„Nem tudja azt mondani a vezetőség, akár máshonnan jönnek, akár itteniek, hogy ezek a cigányok elmaradottak. Nem elmaradottak. Mert Isten megáldotta ezeket az embereket. Isten fölemelte őket. Ha a szentírást vesszük, azt olvassuk, hogy az utolsó időkben Isten felemeli a szegényeket. Köszönöm az Istennek, hogy adta ezt a lehetőséget. Mert ha nem lenne, lehet, hogy az lenne,

65 Lásd Fehérvári Krisztina: American Kitchens, Luxury Bathrooms, and the Search for a 'Normal' Life in Postsocialist Hungary. *Ethnos*, vol. 67, 2002, no. 3, 369–400.; Melegh Attila – Kiss Tamás – Csánóová, Sabina – Young-DeMarco, Linda – Thornton, Arland: The perception of global hierarchies: South-Eastern European patterns in comparative perspectives. *Chinese Journal of Sociology*, vol. 2, 2016, no. 4, 497–523.; Kiss T.: i. m.

66 Engrebrigsten, Ada I.: *Exploring Gipsyness: Power, Exchange and Interdependence in a Transylvanian Village*. Berghahn Books, New York – Oxford, 2007.

67 Stewart: *The Time of the Gypsies*. Id. kiad.; Engrebrigsten: i. m.

mint hallom máshonnan itt Romániában. Hogy a nagy elmaradottságban élnek, és hogy betörnek, lopnak, pár lejért megölik a mást. Imádkozunk a békeségért, hogy tudjunk haladni előre.” (roma interjúalany, pünkösdi prédikátor)

A romák önmaguk civilizálódását, emancipációját egyértelműen a magyarokhoz viszonyított távolság csökkenéseként értékelik. Ez a motívum gyakorlatilag minden romákkal folytatott beszélgetésben előkerült. A romák elmondása szerint a magyar-cigány viszony a faluban kimondottan jó, ami annak köszönhető, hogy a magyarok immár „nem tesznek különbséget”, „nem nézik le” a cigányokat. Szinte minden roma interjúalanyunk messze túlértékelt a egyes házasságok és párkapcsolatok számát is.

Az adaptációs és emancipációs igyekezet mellett a romák részéről megfigyelhető volt egy másik stratégia, amit Andreas Wimmer nyomán *transzvaluációnak* nevezhetünk.⁶⁸ Ez alatt nem az alávetett kategóriához tartozók asszimilációs/adaptációs igyekezetét, hanem a hierarchia megfordítására való igyekezetet érthetjük. Ezt a stratégiát példázza a pünkösdi prédikátor esete, aki egy magyar „szolgát” alkalmaz a ház körüli munkára, nyilvánvalóan nem gazdasági, hanem presztízs-megfontolások alapján (hisz az illető degradálódott alkoholista, aki munkavégzésre alkalmatlan). Ugyanez a transzvaluációra való törekvés jelenik meg a következő interjúrészletben, ahol egy roma fiatalember a romák párválasztási és házassági piacon való felértékelődéséről beszél:

„Az én szemszögemből, az én meglátásomból többen lesznek magyar csajok cigány férjjel. Vagy cigány csajok magyar férjjel. Már van, hogy magyar ember és cigány asszonyt vett el. Vagy magyar leány és cigány fiú vette el. De sokkal többen lesznek, ahogy én látom. Most a fiatal generáció, csajok általában a cigány pasikat kedvelik. Én így látom most. Okosabbak. Ilyen menőbbek. Öltözetik, meg minden másabb. Ugye Magyarországot járják, olyat vesznek, amit szívik, szájik kíván. Így aztán a csajoknak szeme megpillan. S azok meg smekrebbek. Szorosabb kapcsolat lesz, az én meglátásomból. Onnan tudom, hogy én meg vagyok nőszülve, de vannak nálam kisebbek, barátaim. Mind csajok, mind pasik, akik elmondják a dolgokat. Felhívnak telefonon és elmondják, hogy nekem ez tetszik, meg az tetszik. Vagy éppenséggel beszélnek velük. S elmondják, hogy mi hogy van. Tehát, régebb, ha ilyen volt, meg se merték mondani. Inkább elfordították a fejüket, vagy hozzászóltál, akkor lecigányoztak és

68 Wimmer: i. m.

rád se néztek. Most már alig várják, hogy köszönjél nekik.” (roma interjúalany, tanácsos)

5.4.2. *A változás nem roma értelmezései*

A nem romák szintén érzékelik a korábbi klasszifikációs rendszer változását, az ezzel kapcsolatos narratívájuk viszont különbözik a nem romákétól. Kiemelhető ugyanakkor, hogy a nem romák reakciói, diskurzusai kontextusfüggők és képlékenyek. A helyi (nem roma) politikai elitnek nincs a klasszifikációs rendszer átalakulásával kapcsolatos átgondolt stratégiája. A meginterjúvolt politikai vezetőknek, illetve véleményformálóknak minimális ismereteik sincsenek például a roma közösségen belüli tagoltságról, illetve a különböző elitcsoportok (következő fejezetben bemutatandó) identitás-politikai elképzelésiről.

A romák és nem romák értelmezései a falu nem romaként számon tartott tereibe való „beköltözéssel” kapcsolatban különböznek a legélesebben. A romák a beköltözést egyértelműen társadalmi felemelkedésként, emancipációként élik meg. Minden romákkal készített interjúban az jött elő, hogy ma a beköltözésnek a pénzen kívül nincs semmilyen akadálya, és a magyarok nem csinálnak problémát abból, hogy cigány szomszédjaik vannak. A nem romákkal készített interjúk viszont egyáltalán nem igazolták vissza ezt a képet. Az érintett falurészben élők a roma beköltözést a szomszédtság és önmaguk társadalmi süllyedéseként élik meg, és nagyon erős bennük a falurész „elcigányosodásával” kapcsolatos félelem és frusztráció. A szomszédok valójában a megüresedő házak felvásárlásával megpróbálják elejét venni a további beköltözéseknek:

„Én ezért haragszom. Ahol lakunk, középben az unokatestvérem és én köttem lakott egy öreg néni, akinek senkije sem volt. Meghalt és egy rokon megörökölte. Azok persze előtte rá se néztek, nem tartották vele a kapcsolatot. Kint laknak a [másik falurészben]. Annyira kértük, hogy szóljon, ha el akarja adni. És az az egy kérésünk volt, hogy ne adja cigánynak. Mondjuk, az unokatestvéremnek van vagy 40 ár bennvalója, és neki az a telek vagy az a ház nem kellett. De én, ha tudom, hogy cigány veszi meg, ha kölcsönnel is, de megoldottam volna. Annyit kértük, hogy ne cigánynak adja el. És még azért is annak adta el. Annak volt pénze, annak adta el. Neki persze nem számított, mert kint a [másik falurészben] lakik.” (nem roma interjúalany)

Az iskolai dezegregációval kapcsolatban a roma szülők és a meginterjúvolt pedagógusok véleménye ugyancsak élesen eltért. Míg a romák gyer-

mekeik tanulmányi sikereiről beszéltek, addig a pedagógusok egyértelműen jobb megoldásnak találták a szegregált oktatást.

Hipotézisünk szerint a klasszifikációs rendszer változásaira adott roma és nem roma válaszok párhuzamosságában komoly konfliktus-potenciál rejlik. Az első szempont az alávetett roma habitus erodálódása, ami a magyarokat kényelmetlenül érinti. Az ilyen téren tapasztalható ütközések leginkább a napszámos munka vonatkozásában jöttek felszínre az interjúkban. Ahogyan azt már érintettük, itt a kooperáció egyértelműen az aszimmetrikus viszonyra, a fegyelmezésre és az alávetett habitusra épült. A magyarok értelmezésében a romák napszámosként való alkalmazása vált lehetetlenné a habitus erodálódásával:

„Megváltozott az ő hozzáállásuk is. Úgy kezdődik, hogy reggel ezt nem eszem, azt nem eszem. Speciális reggeli kell. Az egyik nem szereti a tojást, a másik ezt, a harmadik azt nem szereti. Akkor meg nem tudom hány csomag cigarettát kell venni, mert addig nem megy el a mezőre. Délbe is. Ezt nem szeret, azt nem szeret. Bonyolultabbak. Volt, amikor mi is hívtuk, de nem szívesen hívtuk. Akkor minden bajuk van. Nem szívesen dolgoznak.” (nem roma interjúalany, mezőgazdasági vállalkozó)

Ugyanakkor a roma emancipáció, illetve a romák korábban kizárólag a magyarok által használt terekben való megjelenése „radikális” ellendiskurzusokhoz vezethet. Ilyen esetben a civilizációs különbségek diskurzusát felválthatja egy merevebb (az átjárást kevésbé megengedő) genetikai, rassz alapú klasszifikáció. Ezen ellendiskurzusok térnyerését mutatja, hogy az alábbi kijelentések a nem romákkal folytatott beszélgetésekben egyáltalán nem számítanak kivételnek:

„Hiányzik a génállományukból a perspektivikus gondolkodásra sarkalló gén. Mert ők a mának élnek úgymond. Mi meg mindig gondolkodunk, hogy hogy lesz.”

„A nevelés... Nem bíznék benne. Mert lehet, hogyha olyan helyzet adódik, csak kikönyökölné a valódi énje.”

„Én hiszek a genetikában. És úgy gondolom, hogy vannak családra jellemző tulajdonságok, amelyek átöröklődnek, akarva, akaratlanul nemzedékről nemzedékre. Van ez a népeknél is. Úgy-e mondták, hogy tót nem ember. Vagy ilyesmi. Mert biztos annak is volt egy alapja. Én erre alapoznék. Nem mondom, vannak olyan cigány szülők, hogy tanítottam a gyermekét és tisztelettel szólnak. Van ilyen is. De ha egy ilyen megbízható cigány kerülne a szomszéd-

domba, akkor meg félnék a rokonságától. Azt meg ő úgysem tagadná meg. Biztos egy olyan helyzetben inkább őket választaná, mint hogy azt mondja, hogy én most itt vagyok a magyarok között. Ez lehet természetes is. Mindenki a saját nemzetéhez. Megvannak a vonások, amiket nem tud egy egyén megtagadni, mert átöröklődik, akár genetikailag, akár viselkedésminta alapján. Én így érzem.”

„Nem szeretjük őket, mert hangosak, zajosak, kulturálatlanok. Ez van.”

„[- Hogyan lehetne változtatni ezen?]

Kilöni őket. Mert a cigányban nincs meg a holnap génje. Ez egy kimutatott dolog. Ha hiányzik belőle, mit kezdjél vele? Hiába oktatom. Mert az nem akar mérnök lenni, nem akar tanár lenni, nem akar munkás lenni.”

„A cigányproblémát én sem tudnám megoldani. Más megoldást, mint a genocídiumot nem látok. Megváltoztatni őket? Mivel? Adjak nekik házat? Adjak nekik munkát? Építsek falat? Nem lehet elkülöníteni. Átmásznak, mint a sáskák.”

6. Közösségi kohézió és politikai mobilizáció

Ahogy azt a fogalmi bevezetőben érintettük, a rangsorolt csoportrendszerek esetében az etnikai határ fenntartásához nem feltétlenül szükségesek az alávetettek „csoportszerűségét” újratermelő intézmények, mivel a domináns helyzetben levők részéről megnyilvánuló kizárás és diszkrimináció eleve lecsökkenti a határátlépések esélyét. Lényeges ugyanakkor, hogy az alávetett csoportok elit-kiválasztódásában a hatalmi helyzetben levő csoportnak van döntő szerepe.⁶⁹ Az etnikai kasztrendszer felbomlását felfoghatjuk egy társadalmi differenciálódási folyamatként, amelynek során olyan elit-csoportok jönnek létre, amelyeket nem ellenőriznek a domináns csoporthoz tartozók. Az autonóm elit-kiválasztódás feltétele, hogy legyenek olyan intézmények, amelyeket a kisebbségi elitek urálnak, vagy legalábbis amelyeken belül a viszonyrendszer szimmetrikusabb. A következőkben azokat az egyházi, illetve politikai intézményeket fogjuk megvizsgálni, amelyek közül egyesek a roma közösség mobilizációjához, mások a csoporthatárok oldódásához járulnak hozzá.

Elkerülhetetlen, hogy egyben a roma közösség mély tagoltságát tárgyaljuk. A különböző csoportképzési és etnopolitikai alternatívák ugyanis a meglévő klán szerkezetre és az egyes klánok/családok közötti konkurenciaviszonyra épültek rá. Ahogy azt érintettük, a roma elitek egyfajta etnikai

⁶⁹ Horowitz: i. m. 26.

vállalkozói vagy közvetítői szerepkört töltenek be, felemelkedésük bizonyos értelemben a marginális helyzetben levő közösséghez, illetve annak erőforrásaihoz kötődik. A többség részéről megnyilvánuló kizárás és határfenntartás (*boundary policing*) mellett ez az oka annak, hogy mobilitásuk nem jelent a közösséggel való szakítást, vagy egyéni határátlépést (*individual crossing*), azzal együtt, hogy a többség irányában való közeledés szimbolikus megnyilvánulásai is nyilvánvalóak. Ez utóbbi részben összefügg a nem roma falurészekbe való kiköltözéssel, ahol a vezető roma családok a porta díszítésén, berendezésén keresztül⁷⁰ jelzik „nem cigányos” életmódjukat. Hasonlóképpen pont a Roma Párt (mobilizációs alternatívát képviselő) vezetője változtatta meg a romák közt gyakori és a Székelyföldön romaként számon tartott vezetéknevét (Budi) a magyarosabb csengésű Barabásra.

A jobb érthetőség kedvéért felsoroljuk az egymással konkurenciaviszonyban levő családokat. (1) Az első az adventista egyházhoz kapcsolódó Kicsi klán,⁷¹ amit Kicsi József, egykori „cigánybíró” vezet. Apja, Kicsi Miklós a múlt rendszerben szintén és a kilencvenes évek elején volt „cigánybíró”, míg lánya Mária iskolai mediátor. Politikai szempontból a Kicsi klán a „magyar vonalat”, vagyis az RMDSZ-es orientációt képviseli. József korábban az RMDSZ listán volt tanácsos, azonban a 2008-as választáskor (amikor az RMDSZ-es tanácsosok száma visszaesett) nem jutott mandátumhoz. Lánya mediátori pozíciója az oktatási deszegregációt célzó *Inkluzív oktatás, inkluzív nevelés* program folyamányaként keletkezett, amikor még Kicsi József volt a közösség polgármesteri hivatal által elismert vezetője. (2) A Budi klán vezetője Budi Albert pünkösdi prédikátor. Megtérése a nyolcvanas évekre datálódik. Azóta is szoros kapcsolatot ápol különböző román anyanyelvű pünkösdi gyülekezetekkel. Ennek a kapcsolathálónak döntő szerepe volt abban, hogy fia Barabás Ödön a kétezres évek elején megszervezte a Roma Párt helyi szervezetét. A párt 2008-ban bejutott a helyi tanácsba, és ezzel párhuzamosan az RMDSZ elveszítette a polgármesteri pozíciót. Így, azóta a hivatal Barabás Ödönt tekinti a roma közösség vezetőjének. (3) A Mocsel klánhoz tartozó és szintén már pünkösdi Miklós a nyolcvanas évek végén átszökött a zöld határon, majd az Egyesült Államokba emigrált. Amerikai pünkösdi kapcsolatain keresztül hozzásegítette unokaöccsét, Mocsel Lajost, hogy az Egyesült Államokban tanuljon prédikátornak. Lajos 2000-

70 Van olyan roma család például, amely nagyméretű csúrt épített, aminek gazdasági funkcionalitása mellett nyilvánvaló feladata, hogy az építők (nem roma) faluközösséghez való tartozását szimbolizálja.

71 A nevek nem valóságok. A településen elő nem forduló, de székelyföldi romák között gyakori vezetéknevet használunk.

ben érkezett haza friss diplomájával, így hamar konfliktusba került a teológiai képesítéssel nem rendelkező gyülekezet alapítóval.

6.1. Egyházak

Több helyen érintettük, hogy a faluban mind a magyarok, mind a romák többsége katolikus. A katolikus romák ugyanakkor nem a faluközpontban levő templomot, hanem a nagyobbik telepen levő kápolnát, az úgynevezett „cigány templomot” látogatják, miközben a romák között jelen van két kis-egyház három gyülekezettel. A mennyiségi adatfelvétel szerint a 371 összeírt roma közül 241 (70 százalék) a Római Katolikus, 75 (21 százalék) a Pünkösdi és 27 (9 százalék) az Adventista Egyházhoz tartozott. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a pünkösdiak száma a faluban 110, az adventistáké 107 volt. A különbség egyrészt a migrációból adódik, másrészt abból, hogy az adventista gyülekezet csak valamivel több, mint fele roma.

A katolikus egyház (vagy a helyi plébános) jelentős szerepet játszott/játszik mind a kasztszerű berendezkedés, mind a társadalmi kizárás fenntartásában. A romák számára épült kápolna nem a romák hitéletét segítette elő, hanem gátolta a romákat abban, hogy a központban levő templomba járjanak. A kápolnában tartott miséken igen kevesen vesznek részt, a katolikus egyháznak pedig nincs különösebb közösségsszervező ereje. A plébános merev magatartását példázza a következő eset is, amikor egy korábban katolikus, de időközben a pünkösdi gyülekezetbe betért férfi eltemetéséről volt szó. Az illető volt az első pünkösdi vallású halott a faluban, a pünkösdi vallású romáknak pedig nem volt temetőrészük:

„Meghalt annak a háznak a gazdája. A férfi. Egy hetet ment. Könyörög-tünk [a papnak]. Hogy engedje meg, hogy temessük el a temetőbe. S nem egyezett bele. Pedig mindent mondunk neki. Azt is megígértük, hogy lehozzuk az udvarára. Letesszük és csináljon vele, amit akar. Öt nap tartottuk temetetlenül. Elmentünk a román paphoz. Azok sem egyeztek bele. Végül az adventisták. Azok megengedték, hogy oda temessük. Ott egybe van a temető, cigányoknak és magyaroknak.⁷² Van egy külön temetőjük. Azóta mi [a pünkösdi cigányok] is oda temetkezünk. Egybe temetkezünk, de van egy választék [adventisták és pünkösdiak között]. Mi feljebb, mert ők már megkezdték lejjebb temetkezni. Szép kis temetőt csináltunk.” (roma interjúalany, pünkösdi prédikátor)

⁷² Miközben a katolikusoknál ez nem így van. Vagyis a pap a roma részbe sem engedte eltemetni a halottat.

Mindez élesen szemben áll a neo-protestáns kisegyházak szerepével. Ezek közül az adventista vegyes magyar-roma gyülekezet. A kisegyház a faluban magyar alapítású, de már a nyolcvanas évektől erőteljesen a roma evangelizáció irányában fordult. Az adventista magyarok perspektívájából a kisegyház egy igen következetes roma integrációs opciót képvisel, ami a vegyes házasságok elfogadását is magában foglalja. Az adventista romák szempontjából a kisegyház egy következetes asszimilációs/adaptációs, illetve magyar identitáspolitikai opciót képvisel. Az adventista romák jelentős része a korábbi cigánybíró rokonságához vagy érdekszférájához, a Kicsi klánhoz tartozik.

A pünkösdi gyülekezet gyökerei szintén a nyolcvanas évekig nyúlnak vissza. Ennek a kisegyháznak a székelyföldi magyar-cigányok közötti jelenléte atipikus, miközben a Brassó, Kovászna és Maros megyei román anyanyelvű romák között igen elterjedt.⁷³ A Brassó megye keleti és Kovászna megye nyugati részén élő, magukat rudár származásúnak mondó, román anyanyelvű és román identitású romák, valamint a székelyföldi magyar cigányok közötti elkülönülés azokon a területeken is igen nagyfokú, ahol földrajzilag érintkezik egymással a két csoport (mint a Baróti-medencében). Ennek intézményes következménye, hogy a magyar cigányok sem a pünkösdi egyházba, sem a román anyanyelvű cigányok által dominált Roma Pártba nem kapcsolódnak be. Az általunk vizsgált település helyzete sajátos, mivel az itteni romák egyik frakciója mind a pünkösdi gyülekezetbe, mind a Roma Pártba bekapcsolódott. Ez azonban nem véletlenszerű, hanem már a nyolcvanas évektől meglévő pünkösdi kapcsolathálóra épülve történhetett meg. Budi Albert prédikátor megtérés-története Brassó megyéhez, illetve ehhez a román-cigányok által lakott területhez kötődik, és később is folyamatosan intenzív kapcsolatot tartott fenn ezzel a csoporttal. Budi, szemben a faluban lakó romák 90–95 százalékával, problémamentesen kommunikál román nyelven:

„Volt egy apácai sógor. Az Apácán lakott, de innen nősült a községből. Sógorok voltunk, és komák es lettünk, mert katolikus volt ő es meg én es. De aztán ő ott megtért, mert Apácán megkezdték korábban ezt a vallást. Hallottunk erről a vallásról, de nem szerettük. Fiatal voltam, és én ugye abban az időben zenész es voltam. Tangóharmonikával játszottam, jártam lakodalmakba. Le kellett [volna] állani. Én 1982-ben tértem meg, ott a 60 százaléka már mind meg volt térve...” (roma interjúalany, pünkösdi prédikátor)

73 Horváth-Kiss: Ancheta expertilor locali privind situația romilor pe unități administrativ-teritoriale. Id. kiad.

A román nyelvű gyülekezeti központhoz való kapcsolódás nem volt problémamentes, főként azért, mert a távolabbról érkezett vendégek jelenlétében a szertartás román nyelven folyt, amit a gyülekezethez tartozók többsége nem értett meg. Így történhetett meg, hogy amikor az Egyesült Államokból hazatérő Mocsel Lajos felvette a kapcsolatot a kolozsvári székhelyű magyar gyülekezeti szövetséggel, szakadás következett be. A pünkösdi romák többsége (természetesen a nemzeti és klienteláris struktúráktól nem függetlenül) a magyar nyelvű gyülekezethez csatlakozott. Érdemes megjegyezni, hogy mindkét gyülekezet kísérletezik a szomszéd falvak roma közösségeit érintő evangelizációs programmal, ami a Budi Albert által vezetett gyülekezet esetében a Roma Párt terjeszkedési kísérleteivel is összekapcsolódik.

6.2. Politikai mobilizáció

6.2.1. Az etnicitás szerepe a helyi politikában

A helyi politikai mező szerveződésében (miként Székelyföldön és Erdélyben általában) kiemelt szerepe van az etnicitásnak. Ahogy már érintettük, a faluban a románság a „csoportszerűség” igen alacsony fokát mutatja, amit az is jelez, hogy a községben nincsenek jelen az országos (román, *mainstream*) pártok.⁷⁴ Így a falun belüli erőcsoportok (amúgy igen éles) versengése az RMDSZ, illetve a kisebb magyar etnikai pártok, az EMNP és az MPP közötti csatározásban ölt testet. Eközben a regionális hatalmi struktúrákban egyértelmű az RMDSZ dominanciája. A Szövetség egy háromszintű hatalmi szerkezetet alakított ki, aminek legfontosabb eleme a központi, regionális szint. Ezen a szinten az RMDSZ helyi vezetői egy viszonylag hatékony struktúrát építettek ki, és ennek következtében – a megyében és a Székelyföld egészében – 2012-ben (néhány község kivételével) megszerzték az összes magyar többségű önkormányzat irányítását. Az RMDSZ működésének egyik meghatározója a jelentős mértékű decentralizáltság, vagyis hogy a szervezet regionális (Székelyföldön megyei vagy széki) egységei jelentős önállóságot élveznek. Így az általunk vizsgált településről nézve az első számú hatalmi központ az RMDSZ területi központja, illetve a szin-

74 Lényeges, hogy miközben ezeket országos szinten nem etnikus pártokként határozhatjuk meg, addig a Székelyföldön valójában tituláris (román) etnikai pártok. Ez azt jelenti, hogy helyben a („kisebbségben” levő) románok érdekeit védő szervezetként határozzák meg magukat, a román eliteknek vannak fenntartva, és nem is célozzák meg a magyar választókat. Lásd Kiss Tamás – Székely István Gergő: Shifting linkages in ethnic mobilization: The case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania. *Nationalities Papers*, vol. 44, 2016, no. 4, 591–610.

tén az RMDSZ által dominált „Megyeháza” (Megyei Tanács).⁷⁵ A településvezetők ezeken keresztül próbálják meg érvényesíteni az érdekeiket, illetve a község számára fontos beruházásokat kieszközölni. A helyi vezetők sem az RMDSZ országos struktúráival sem a *mainstream*/román párokkal nincsenek közvetlen kapcsolatban.

Megyei szinten az RMDSZ élesen szemben áll a román/*mainstream* hatalmi struktúrákkal, amit a prefektus, illetve a helyi román elitek által dominált dekoncentrált intézmények testesítenek meg. Ez a szembenállás az utóbbi évtizedben erősen mediatizált jelleget öltött, és különböző szimbolikus ügyekre összpontosult (székely zászló, himnusz éneklése stb.). Fontos azonban, hogy a román pártoknak a térség magyarlakta településein nincsenek szervezeteik, és általában a választásokon sem indulnak, így a szembenállás megmarad ezen a regionális (valójában szimbolikus) szinten, a helyi hatalmi struktúrákat (illetve az ezeken belüli magyar dominanciát) nem fenyegeti.⁷⁶ Helyben az RMDSZ csupán intraetnikus ellenzékével, az EMNP-vel és az MPP-vel áll szemben. Ez a szembenállás viszont meglehetősen aszimmetrikus, mivel a két kisebb magyar etnikai párt nem tudhat maga mögött az RMDSZ-hez hasonló több szintű hatalmi és klienteláris struktúrát. Így a helyi elitek számára a kisebb magyar pártokhoz való kapcsolódás eleve sokkal kevésbé kifizetődő.

Az RMDSZ által felállított hatalmi képlet azonban nem számol a Székelyföldön 11–12 százalékot kitevő roma népességgel, sem mint önálló entitással, sem mint integrálandó közösséggel. A képlet a magyar nyelvű romákat egyszerűen a magyar közösség részének tekinti, (a politikai képviselet szempontjából pedig) az általunk vizsgálthoz hasonló településeket etnikailag homogénként reprezentálja. Ráadásul a magyar elit a romák politikai képviseletét úgy sajátítja ki, hogy az RMDSZ-en belül nem létezik sem „magyar-cigány tagozat”, sem a székelyföldi romákkal foglalkozó programok, kezdeményezések. Ez egyben azt is jelenti, hogy a Szövetség a romák mozgósításának problémáját is a helyi szintre tolja (nyilvánvalóan abból a – fogalmilag nem, de tartalmilag nagyon is végiggondolt – megfontolásból, hogy lokális szinten az etnikai csoportrendszer amúgy is kasztszerű). A he-

75 Az RMDSZ területi elnöke és a Megyei Tanács elnöke ugyanaz a személy, az RMDSZ pedig jelentős mértékben támaszkodik a Megyei Tanács infrastruktúrájára. Így valójában nem két, hanem egy hatalmi központról van szó.

76 A szembenállás szimbolikus aspektusairól és a székelyföldi „kettős hatalmi szerkezetről” lásd még Tánccos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség*, 1998. 2. sz., 339–362.

lyi elitek a romák mozgósítását általában a klienteláris kapcsolódás különböző formáin keresztül oldják meg.⁷⁷

1990 után az általunk vizsgált településen is mintegy magától értetődő volt, hogy a roma közösség az RMDSZ-t támogatja. Az RMDSZ, illetve a község nem roma elitje helyben a „cigánybíró” keresztül mozgósított, aki a múlt rendszerben is ellátta ezt a funkciót (Kicsi József). A múlt rendszerben a „cigánybíró” sokkal inkább volt a hatósági kontroll, mint a képviselet eszköze. A cigánybíró a *„néptanács tette oda, mint megbízottat”* (roma interjúalany), és kapcsolati emberként egyben a rendőrség informátoraként is működött:

„Volt itt egy B. nevű elnök, ő választotta az apámat. Lejött, beszélt vele. Vagy ha ment egy rendőr hozzá, és nem tudta valakinek a nevét, vagy nem tudta hol lakik, akkor apám eligazította. Akárki jött, meg tudta mondani, ki az, hol lakik.” (volt „cigánybíró” és tanácsos)

A marginális helyzetű és a többségtől térben is elkülöníthető roma közösségek esetében általános volt a múlt rendszerben, hogy a hatóságok közvetítőt (cigánybíró, vajdát, bulibasát) alkalmaztak.⁷⁸ A közvetítők autoritása azonban két pilléren nyugodott, hisz a hatósági felhatalmazás/kinevezés mellett a közösség is el kellett, hogy ismerje az autoritásukat. Stewart idézett művében egy olyan esetet írt le, amikor az erősen egalitárius beállítottságú oláh-cigány közösségen belül a hatóságok kísérlete, hogy vajdát nevezzenek ki, megghiúsult. Hipotézisünk szerint az általunk vizsgált településen a kísérlet azért (is) lehetett sikeres, mert a korábban ismertetett differenciálódási folyamatokra épült rá. A „cigánybíró” autoritását nem pusztán a hatósági kinevezés szavatolta, hanem az, hogy egybeesett a brigádosi szerepkörrel (vagyis, hogy a hatóságok az egyik brigádosból csináltak cigánybíró).

Ahogy azt már említettük, a kilencvenes évek második felében a „cigánybíró” fia, Kicsi József követte, aki etnikai vállalkozóként volt a közösség egyik vezetője, és aki több ciklusban az RMDSZ listáján kapott mandátumot (ami az apja esetében nem történt meg). A 2008-as választás során azonban a regionális szinten stabil hatalmi képlet megbomlott. Úgy is fogal-

77 Ez az ételcsomagok és ajándéktárgyak közvetlen osztogatásától, a segélyezési politikán át a különböző közvetítő elitek kooptálásig terjed. Ez utóbbi ponthoz azonban csak ritkán jut el. Lásd ehhez még Kiss Ágnes – Toró Tibor: „De én itt nőtem fel és cigány vagyok.” A romák társadalmi helyzete és munkaerő-piaci lehetőségei egy partiumi nagyvárosban. *Magyar Kisebbség*, jelenlegi lapszám.

78 Stewart: *The Time of the Gypsies*. Id. kiad.; Voiculescu: i. m.

mazhatunk, hogy a településen megmutatkozott az RMDSZ romákkal szembeni politikájának Achilles-sarka. A 2008-as választások alkalmával a Szövetség képtelen volt a helyi politikai mezőn belüli dominanciát kialakítani, és ennek folyományaként a roma közösségen belüli mozgósító képessége is megbicsaklott, és a Roma Párthoz kapcsolódó pünkösdi Budi család került előtérbe.

A 2008-as helyhatósági választáson az RMDSZ megsemmisítő vereséget szenvedett. A tanácsosi lista esetében a szavazatok egyharmadát kapta, miközben különböző független jelöltek a szavazatok több, mint felét szereztek meg. Az MPP 8, a Roma Párt pedig 5 százalékot kapott. A pártlistáknak erősen kedvező választási törvény miatt az RMDSZ 6, az MPP 3 tagot delegálhatott, mellettük pedig csupán 3 független képviselő kapott mandátumot (a szavazatok 53 százalékával). A Roma Párt 77 szavazatot kapott, ami azt mutatja, hogy a Budi klán támogatottsága nem volt kiemelkedő, a szerencsés helyzet következtében azonban Barabás (Budi) Ödön mandátumhoz jutott, miközben Kicsi József, aki az RMDSZ lista kilencedik helyén volt, elveszítette a mandátumát. Az RMDSZ nagyon nagy különbséggel bukta a polgármesteri pozíciót is.

A 2008-as vereséget követően a megyei vezetők megpróbálták újraszervezni az RMDSZ-t a faluban, amit végül (többszöri sikertelen próbálkozást követően) a független polgármester kooptálásán keresztül oldottak meg.⁷⁹ A polgármesteri széket így az RMDSZ megszerezte, azonban a tanácsosi lista tekintetében ismét alulmaradt, csupán a szavazatok egyharmadát kapta, míg az időközben megszerveződött EMNP közel 40 százalékot kapott, és bejutott a tanácsba az MPP is. 2012-ben a Roma Párt nem indult önállóan a megye településein, hanem a kormányzati pozícióját épp akkor elveszítő Demokrata Liberális Párttal (PDL) kötött szövetséget. Így a Barabás vezette roma lista is ennek a koalíciónak a színeiben indult. A 2012-es választás a 2008-ashoz képest már ténylegesen jelentős roma mozgósítást hozott,

79 A 2008-as kampányban az RMDSZ a polgármester román származásával riogatta a falubelieket, aki rögtön a megválasztását követően a következő mentegetőző nyilatkozatot volt kénytelen közzétenni: „*Habár romános hangzású a nevem, engem mindenki Lászlóként ismer. A tévhit ellenére nem vagyok ortodox. Mivel édesapám román, az akkori községi jegyző nem Lászlóként, hanem Vasileként anyakönyvezett. De engem itt a faluban soha senki nem szólított Vasilenak, még a románság sem. A [másik vezetéknevem] feleségem révén került a családnemhez, talán lengyel eredetű. De ő is magyar nemzetiségű. Édesanyám magyar, anyanyelvem természetesen magyar, itthon a családban magyarul beszélünk. Elemi iskoláimat szülőfalumban, a középiskolát [a közeli kisvárosban] végeztem a [jó nevű magyar liceumban]. [...]* Gyermeink a Református Kollégium diákja.

és sikerült a szavazatok 13,2 százalékát begyűjteni, ami két mandátumot eredményezett.

6.2.2. *A roma csoportok politikai kapcsolódásai*

A politikai fejleményeket a különböző roma klánok közötti konkurencia-viszony szempontjából is értelmezhetjük. A klánok ugyanis nem csupán a gazdasági erőforrásokért, hanem a külső politikai kapcsolódásokért is versenyt folytatnak, és ezeken keresztül is erőforrásokat csatornáznak be saját maguk, illetve a közösség irányában. A politikai mezőben a Kicsi klán indult a legjobb helyzetből, mert ők már a múlt rendszerben „cigánybíróként” közvetítettek a telep és a hatóságok között, amivel mintegy kiemelkedtek a konkurens klánokhoz tartozó brigádosok közül. Az RMDSZ ezt a struktúrát vette át, amikor a múlt rendszerből mintegy megörökölte a „cigánybíró”. Kicsi Miklós, majd Kicsi József így egészen 2008-ig monopolhelyzetre tett szert a helyi önkormányzat felé való közvetítői szerep tekintetében.

Az adventista Kicsi klán 2008-ban az RMDSZ összeomlásával, illetve a polgármester cseréjével összefüggésben veszítette el a „cigánybírói” státust. A család azonban nem esett ki teljesen sem a közvetítői, sem a vezetői szerepből, és a Roma Pártba tömörülő pünkösdi érdekcsoportnak továbbra is reális alternatívája. Kicsi József lánya iskolai mediátor, gyermeknevelési szabadsága idején öccse helyettesítette. Politikai értelemben véve ez a csoport továbbra is a helyi RMDSZ-szel való kooperáció megerősítésében gondolkodik, és a Roma Pártot, mint kívülről (a román cigányok által) a közösségre erőltetett alternatívát láttatja. Retorikájukban a magyarnyelvűsége, illetve a magyar identitásra kerül a hangsúly, amivel szemben a Roma Pártot románként definiálják.

Az interjúk alapján elmondható, hogy talán ennek az elitcsoportnak a közösségi beágyazottsága a legmélyebb a telepen élő romák között. Ez egyben azt jelenti, hogy egy megváltozott feltételrendszerben (ami a nagyobb fokú szimmetriát, a roma közösségre való célzott odafigyelést jelentené) lenne fogadókészség az RMDSZ-szel való együttműködésre, illetve a romákat a magyarokhoz közelítő etnopolitikai alternatívának. A helyi RMDSZ állapota, illetve a regionális RMDSZ romákkal szembeni ignoranciája azonban nem kedvez ennek. Ilyen körülmények között találó a jelenlegi Roma párti tanácsos által a fókuszcsoporthoz beszélgetésen kifejtett alábbi kalkuláció:

„Így jobb, mert az RMDSZ-nél ott a legutolsónak tesznek. Ha a hetedik, vagy akár a hatodik helyet megkapnám, akkor sem jutnék bé. A játszmát kicsit

ugye már ismerem. Tudom, hogy 5 embernél több nem jut be. Mert van még a Magyar Polgári Párt és az Erdélyi Magyar Párt. Négy párt működik végülis: a cigány párt és a három magyar párt.” (Roma fókusz)

Ahogy érintettük, a Roma Párt helyi szervezetét a Budi (Barabás) klán dominálja, miközben a Kicsi klán ellenérdekelt, a Mocsel klán pedig a leginkább passzív politikai szempontból. A Pünkösdi Egyházhhoz hasonlóan a Roma Párt jelenléte is rendhagyó a térségben. A megyei szervezetet egyértelműen a román anyanyelvű romák dominálják. Budi Albert és Barabás Ödön esetében a megyei szinten az RMDSZ-szel szembenálló román elitek irányában történő kapcsolódás is egyértelmű:

„2002-ben [a népszámláláskor] 30 cigányunk volt itt [a faluban]. Amikor én megyek a prefektúrára, büszkén felemelem a fejem. A többi településekről is ott vannak a polgármesterek, és azt mondja a prefektus, hogy vannak cigányaitok? Hogy fogtok így pályázni? Itt rengeteg a pénz, de nem tudjátok lehívni! Kinek? Három cigánynak? És közben négyezren vannak [egy közeli településen]. Vagy mennyien vannak?” (Roma fókusz)

Ezzel együtt a leginkább román irányban orientálódó Budi-Barabás érdekcsoport sem zárkózik el a magyar identitáspolitikai alternatívától:

„Nekem a családom az egész magyar állampolgár. Annak ellenére, hogy a cigány pártnál vagyok. Én örülök a magyar embernek. Én politikai szempontból jobban odafigyelek a magyarokra, mint a románokra. Ezzel nincs semmi gond. Én a parlamenti választásokon sem izélem az embereket, hogy a mi pártunkra szavazzanak. Mi az RMDSZ-t támogassuk. Mert azért mégis itt élünk.” (Roma fókusz)

6.3. Auto-identifikáció: népszámlálás és mennyiségi adatfelvétel

Lamont és munkatársai hangsúlyozták, hogy az auto-identifikáció a csoportszerűség fontos dimenziója.⁸⁰ Akkor beszélhetünk csoportszerűségről, ha a kisebbségi csoport (formális klasszifikációs szituációkban is) az etnikai sajátságosság megjelenítésére törekszik.⁸¹ Korántsem véletlen, hogy a

80 Lamont et al.: i. m.

81 Nyilván a hatóságok részéről történő etnikai alapú „listázásnak” semmi köze nincs a csoportszerűséghez és mobilizációhoz.

népszámlálás a mozgósítás, az etnikai politika, és általában véve a csoportképzés egyik kiemelt terepe.⁸²

Ez az általunk vizsgált településen 2011-ben élesen megnyilvánult, hisz mind a roma, mind a magyar elitek folytattak népszámlálási identitás-kampányt. A magyar elitek által szervezett identitás-kampány központosított volt, és abba a székelyföldi RMDSZ szervezetek is intenzíven bekapcsolódtak. A településen azonban (ahol az RMDSZ szervezet 2008 után meggyengült, és az önkormányzat irányítása is elveszett) a regionális vezetésnek láthatóan nem volt partnere. Az önkormányzat ugyanis ebben a tekintetben kulcsszereplő volt, hisz az válogatta ki és alkalmazta a számlálóbiztosokat. Az eredmények szempontjából pedig nyilvánvalóan nem mindegy, hogy a számlálók a magyar identitáspolitikában érdekelt pedagógusok, vagy pedig a roma identitáspolitikában érdekelt aktivisták. A településen (a székelyföldi magterületeken egyedülként) Barabás Ödönnek és a Roma Pártnak (az akkor még nem RMDSZ-es polgármesterrel kötött alku során) sikerült elérnie, hogy a számlálóbiztosokat (akik helyi magyarok voltak) az előzőleg romaként hetero-identifikált háztartásokba roma aktivisták kísérjék el. Az eredmény közel 100 százalékos roma identifikáció volt.

Magunk nem hisszük, hogy lehetséges az etnikai identitások olyan objektív mérése, amely független a klasszifikációs küzdelmektől.⁸³ A népszámlálás azonban, ami az etnikai identitásokat egymást kölcsönösen kizáró kategóriákba sorolja, különösen alkalmatlan erre. Mennyiségi adatfelvételünk során ezért egy olyan eszközt dolgoztunk ki, amely egyrészt a 2011-es népszámlálás adatsoraival összevethető eredményre vezet, ugyanakkor lehetővé teszi a többes identifikációt. Az alkalmazott módszer részben hasonló a népszámlálás módszertanával. Itt is a háztartástagok nemzetiségére kérdeztünk rá, mégpedig egy első kérdésben a román népszámlálási gyakorlatnak megfelelően egymást kizáró kategóriákban. Így a válaszadóknak egy első szinten választaniuk kellett a nemzetiségi címkék között. Ezt követően azonban egy újabb kérdést tettünk fel a másodlagos identifikációra vonatkozóan (*Az előzőleg megjelöltön kívül tartozik-e még más nemzetiséghez, etni-*

82 Horowitz: i. m.; Kertzer, David I. - Arel, Dominique (eds.): *Census and identity: The politics of race, ethnicity, and language in national census*. Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2002.; Brubaker, Rogers - Feischmidt Margit - Fox, Jon - Grancea, Liana: *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*. Princeton University Press, Princeton, 2006.

83 Lásd még Ladányi János - Szelényi Iván: Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 1998. 3. sz., 33-35. VAGY Ladányi János - Szelényi Iván: Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 1998. június, 179-181.

kai csoporthoz?). Vagyis miközben az elsődleges identifikáció tekintetében hasonlítani tudjuk az eredményeinket a cenzusadatokhoz, az adatfelvételben lehetőség volt a többes kötődések megvallására is. Az alábbi táblázat a „szakértői” hetero-identifikáció nyomán beazonosított romák és nem romák elsődleges és másodlagos identifikációját mutatja.

4. táblázat. *Elsődleges és másodlagos identifikáció a romák és nem romák esetében*

Elsődleges identifikáció	Másodlagos identifikáció	Hetero-identifikáció	
		Roma (N=375)	Nem roma (N=370)
Roma/cigány	Nincs	14,9	0
	Magyar	20,8	0
	Román	0	0
	Összesen	35,7	0
Magyar	Nincs	41,6	88,4
	Roma/cigány	18,4	0
	Román	1,1	6,2
	Összesen	61,1	94,9
Román	Nincs	1,6	3,5
	Roma/cigány	0,5	0
	Magyar	0,8	1,6
	Összesen	2,9	5,1
Székely	Nincs	0,3	0,3

A mennyiségi adatfelvétel legfontosabb megállapítása, hogy az romák között (egy kérdőíves lekérdezési situációban) nem a roma, hanem a magyar identifikációs stratégia a domináns. A (romaként hetero-identifikált) kérdezettek 61 százaléka vallotta magát elsődlegesen magyarnak, és 41,6 százalékuknak a magyaron kívül nem is volt második identifikációs opciója. A magukat elsődlegesen romaként azonosítók aránya 36 százalék, és csupán 15 százalék, akik csupán romaként (magyarként pedig nem) identifikálták magukat. Vagyis legtöbben (42 százalék) kizárólag magyarnak, ezt követően romának és magyarnak (39 százalék) vallották magukat, miközben az önmagukat csak romának vallók aránya ennél jóval alacsonyabb (15 százalék).

Érdeemes megjegyezni, hogy relatíve magas az önmagukat másodlagosan románként azonosító magyarok aránya (szinte duplája a magukat csak

románként azonosítókénak). Ők nyilvánvalóan (részben) román származású, de magyarul beszélő, és elsősorban magyar identitású személyek.

5. táblázat. *Elsődleges és másodlagos identifikáció a romák körében vallás szerint*

Elsődleges identifikáció	Másodlagos identifikáció	Vallása				Összes
		Római katolikus (N=241)	Pümkösi (N=75)	Adventista (N=27)	Ortodox (N=7)	
Roma/cigány	Nincs	15,8	20,0	7,4	0,0	14,9
	Magyar	23,7	21,3	0,0	0,0	20,8
	Összesen	39,4	41,3	7,4	0,0	35,7
Magyar	Nincs	48,5	25,3	37,0	14,3	41,6
	Roma/cigány	9,1	29,3	55,6	14,3	18,4
	Román	1,2	1,3	0,0	0,0	1,1
	Összesen	60,2	56,0	92,6	28,6	61,1
Román	Nincs	0,0	1,3	0,0	71,4	1,6
	Roma/cigány	0,0	1,3	0,0	0,0	0,5
	Magyar	1,2	0,0	0,0	0,0	0,8
	Összesen	1,2	2,6	0,0	71,4	2,9
Székely	Nincs	0,4	0,0	0,0	0,0	0,3

A romák esetében az identifikációra vonatkozó kérdést vallás szerinti bontásban is megvizsgálhatjuk. Ahogy már érintettük, a roma elitcsoportok (családok) vallási tekintetben is tagoltak. A politikai tekintetben az RMDSZ-hez kötődő volt „cigánybíró” és tágabb családja adventista, míg a másik két vezető cigány család pümkösi vallású. A két neoprotestáns felekezethez kötődő romák általában véve a közösség elitjét adó klánokhoz is erősebben kötődnek, illetve anyagi helyzetüket tekintve is jobban állnak, mint a katolikus többség. Nem véletlen tehát, hogy a felekezet szerint éles identifikációs különbségek mutathatók ki. Az adventista csoporton belül a magyar identifikáció egyértelmű dominanciája állapítható meg, még ha többségük másodlagos identifikációként azonosult is a roma kategóriával. A pümkösi felekezethez tartozóknál ezzel szemben a többiekénél erősebben van jelen a romaként való identifikációs stratégia. 41 százalékuknál jelenik meg elsődleges, és további 29 százalékuknál másodlagos identifikációként a cigányság. Valószínűsíthető, hogy ebben a tekintetben a két gyülekezethez tartozók is különböznek, őket azonban nem tudtuk az adatbázis alapján

megkülönböztetni. A katolikusok között azok vannak többen (49 százalék), akik kizárólag magyarként azonosították magukat. A roma identifikáció a pünkösdiékhöz viszonyítva gyengébb, az adventistákhoz viszonyítva erősebb.

Összességében elmondható tehát, hogy a roma közösségen belül a hivatalos identifikációs stratégiák nem konszenzuálisak. Miközben a népszámlálási adatok egy erős elmozdulást mutatnak a roma identifikáció irányában, valójában a romák többsége arra hajlik, hogy hivatalos szituációkban inkább magyarként, illetve magyar-cigányként azonosítsa magát. Az adventisták esetében a magyar identifikáció kisebb eséllyel jelenti a roma identifikáció „megtagadását”, amit a közösségen belül elmosódottabb határok tesznek lehetővé. A katolikus romák esetében a magyar identifikáció nem feltétlenül az asszimilációs stratégia, hanem a rangsorolt csoportrendszer (és az „egyenlőtlenség előfeltevésének”) elfogadásának a mutatója.

7. Következtetések és a székelyföldi etno-politikai küzdelmekre vonatkozó tanulságok

Esettanulmányunk következtetéseit két szinten fogalmazhatjuk meg. Először röviden azt tárgyaljuk, hogy milyen általános tanulságokkal szolgálhat az elemzés a rangsorolt csoportrendszerek, illetve azok bomlása tekintetében. Ezt követően azt fejtjük ki, hogy az elmondottaknak milyen tágabb jelentőségük van a Székelyfölddel kapcsolatos etnopolitikai küzdelmek vonatkozásában.

Láthattuk, hogy a rangsorolt csoportrendszerek bomlása nem csupán – a szakirodalom által tárgyalt – politikai következményekkel jár, hanem az etnikai határtermelési mechanizmusokat és az etnikai határ jellemzőit is megváltoztatja. A rangsorolt csoportrendszer esetében ugyanis a határtermelésben a hatalmi helyzetben levő csoportnak van döntő szerepe. Az etnikai különbségeket a kizárás és a diszkrimináció anélkül is fenntarthatja, hogy az alávetett csoporton belül létrejönnének a belső kohéziót és szolidaritást kitermelő intézmények. Ez a nem rangsorolt csoportrendszerek esetében sokkal nehezebben képzelhető el. Itt az etnikai határfenntartásban sokkal nagyobb szerepük van a közösségen belüli intézményes szerkezeteknek, illetve az eliteknek, akik ezeket a szerkezeteket működtetik. Szintén lényeges szempont, hogy az alá-fölrendeltség felbomlásával a domináns helyzetben levő csoport azt a képességét is elveszíti, hogy az alárendelt csoporton belüli elit-kiválasztódást és mobilitási csatornákat ellenőrizze. Ez megteremt az esélyét annak, hogy az etnicitás politikai jelentőségre tegyen szert.

Ugyanakkor a rangsorolt csoportrendszer bomlását követő klasszifikációs küzdelem kimenetele többesélyes. Elképzelhető kimenet az etnikai mobilizáció, de hasonlóképpen az integráció/asszimiláció is. Ez utóbbi esetben az alávetett csoport tagjai etnikai identitást váltanak, vagy magának az etnikai határnak a jelentősége csökken le. Tanulmányunk azt is jól illusztrálja, hogy az alávetett csoportok, illetve a kisebbségi elitek stratégiái lehetőségeit két dolog korlátozza. Az első a domináns többség ellenreakciója. Esetünkben az etnikai csoportrendszer bomlása egy kettős eredményre vezetett. Miközben a domináns csoport tagjai kénytelenek voltak lemondani a romák fölötti kontroll korábban megszokott formáiról, illetve kénytelenek voltak a romákat a falu nyilvános tereibe beengedni, ezek a folyamatok egy radikálisan romaellenes diskurzust is életre hívtak. Ez az ellendiskurzus pedig komolyan behatárolja a két csoport közötti közeledés lehetőségét. Az erős többségi rasszizmus egy olyan tényező, ami csökkenti az etnikai határok elmosódásának esélyét, és az egyéni határátlépéseket is megnehezíti. Ahogy érintettük, a településen ugyancsak az egyéni határátlépések ellenében hat, hogy a mobil romák sikere nagymértékben függ a marginális közösség és a többség közötti közvetítői szereptől.⁸⁴ Másodikként a helyben intézményesen elérhető alternatívák is behatárolják a választható stratégiákat. Lamont és munkatársai a kulturális repertoár fogalmán keresztül azt hangsúlyozták, hogy a mezo-szintű (diskurzív és intézményes) struktúrák határozzák meg az alávetettek diszkriminációra és kizárásra adott reakcióit.⁸⁵ Esetünkben a Pünkösdi és az Adventista Egyház jelenlétének van kiemelt szerepe. Ezek a különböző újra-pozícionálódási stratégiák „inkubátorai”. Az Adventista Egyház, mint vegyes gyülekezet az etnikai határok elmosódásához járul hozzá. Az egyházon belül lehetőség van egy szimmetrikusabb viszony kialakítására romák és nem romák között, ami lehetségessé teszi az asszimilációs stratégiát.⁸⁶ A Pünkösdi Egyház ezzel szemben a roma etnikai mobilizáció „inkubátora”. Ez nem véletlen, hisz a Roma Párt is nagymértékben ennek az egyháznak a hálózatára épült rá.

84 Lásd erről Laitin, David D.: *Marginality: A microperspective. Rationality and Society*, vol. 7, 1995, no. 1, 31–57. Laitin, David D.: *Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad*. Cornell University Press, Ithaca, 1998.

85 Lásd Lamont et al.: i. m.

86 Mint érintettük Alba-Nee az asszimilációt a határ elmosódásaként értelmezi, Wimmer pedig azt hangsúlyozza, hogy az etnikai határ akkor mosódhat el, ha valamilyen más típusú identitás és határ (jelen esetben a vallási) értékelődik fel. Alba-Nee: i. m.; Wimmer: i. m.

Az esettanulmány székelyföldi etnopolitikai küzdelmekre vonatkozó tanulságait általánosan négy pontban foglalhatjuk össze.

1. *Megítélésünk szerint a kasztszerű berendezkedés, ami a romák és nem romák viszonyát egészen a közelmúltig szabályozta és sok településen ma is szabályozza, hosszabb távon nem fenntartható.* A diszkrimináció tilalmát a társadalmi fejlődéssel összekötő diszkurzív környezet sem kedvez ennek, fontosabbak azonban azok a makrostrukturális változások, amelyek aláásák a kasztszerű berendezkedés gazdasági alapjait. A múlt rendszer modernizációs törekvései sokszor szelektíven érvényesültek, így az általunk vizsgált településen is egyfajta etnikai munkamegosztás jött létre, ami konzerválta a rangsorolt csoportrendszerrel. A rendszerváltást követően szintén ebben az irányban mutatott a földosztás módja, amely a nem romákat a kis léptékű gazdálkodás, a romákat pedig az újraalakult paraszti gazdaságoknak nyújtott informális szolgáltatások felé terelte. Sok településen a segélyezési gyakorlat is a társadalmi különbségek etnicizálódása irányában hat,⁸⁷ és egy (immár politikai alapon működtetett) patronázsrendszerbe ágyazza be a romákat. Ez utóbbi az általunk vizsgált településen, ahol a polgármesteri hivatal egy „szűkmarkú” segélyezési politikát alkalmazott,⁸⁸ nem volt meghatározó tényező. Az ezredfordulót követően viszont a paraszti gazdálkodás leépülése és az informális mezőgazdasági szektor összeszűkülése a legmeghatározóbb folyamatok Románia rurális régióiban. Ez a folyamat pedig leépíti azokat az aszimmetrikus reciprocitási és patronus–kliensi viszonyokat, amelyek a kasztszerű berendezkedés alapját képezték.

2. *Az etnikai kasztrendszer leépülése nem jelenti feltétlenül a gazdasági különbségek csökkenését.* Az informális mezőgazdasági szektor leépülése adott esetben a korábnál kedvezőtlenebb anyagi helyzetbe hozhatja a romákat. Lényeges viszont, hogy megszűnik az „egyenlőtlenség előfeltevése”, vagyis az, hogy az alávetett csoporthoz tartozók mintegy habitusszerűen elfogadják a helyi klasszifikációs és rétegződési rendszerben nekik kijelölt pozíciót. Ez annak köszönhető, hogy a rendszer már nem nyújtja számunkra a patronus–kliensi kapcsolatokból korábban fakadó előnyöket és korláto-

87 Schwarcz Gyöngyi: Ethnicizing poverty through social security provision in rural Hungary. *Journal of Rural Studies*, vol. 28, 2012, no. 2, 99–107.

88 A minimált garantált jövedelmet a Polgármesteri Hivatal ítéli meg, de azt egy országos alaptól fizetik ki. Az eljárás látszólagos standardizáltsága ellenére a hivatalnak tág a mozgástere, és a helyi politikai konstellációtól függően nagyon változók a segélyezési gyakorlatok. További lényeges elem, hogy az önfenntartó gazdálkodást folytatók ki vannak zárva a minimális garantált jövedelemből, ami sok településen azt eredményezi, hogy a „szociált” a romák számára kiutalt juttatásként értelmezik.

zott védelmet (ami e viszonyok aszimmetriája ellenére kétségtelenül létezett). Az „egyenlőtlenség előfeltevésének” az elvetése jelentős konfliktuspotenciált hordoz magában, amennyiben a nem romák részéről az alávetett habitus változatlanul elvárásként fogalmazódik meg.

3. *A roma elitek által követett stratégiák egyszerre a többségi reakciók és az intézményesen elérhető identitáspolitikai alternatívák függvényei.* Az általunk vizsgált településen a neoprotestáns egyházaknak, illetve a politikai szervezeteknek volt kiemelt szerepük. Az adventisták, miközben oldották a roma nem roma szembenállást, egyfajta magyar orientációt képviselnek. A Pütkösdi Egyház, illetve a Roma Párt ezzel szemben egy roma identitáspolitikai alternatívát jelenített meg, aminek nyilvánvaló az állami támogatottsága. Románia bizonyos értelemben egyfajta roma nemzetépítést szponzorál. Ennek eszközei például a romani nyelv, a roma kultúra és történelem oktatása, amelyekre egy országos hálózat szerveződött (amely a Székelyföldön egyelőre nincs jelen). A régióban mindez elkerülhetetlenül a meglévő magyar-román etnopolitikai szembenállásra tevődik rá, annak új dimenzióját jelentheti.

4. Érdemes kiemelni, hogy nem csupán a roma mobilizáció, hanem a magyar irányban történő integráció intézményes alternatívaként való elérhetősége is kivételnek számít a Székelyföldön. Sem a történelmi magyar egyházak, sem a magyar oktatási rendszer, sem a politikai érdekképviselő nem kínál fel, nem teremt meg olyan intézményes tereket, ahol romák és nem romák között egy szimmetrikusabb viszonyrendszer fejlődhetne ki, és ahol a magyar-cigány etnikai határ jelentősége csökkenne. Az államilag támogatott roma identitáspolitika ezzel szemben a nagyon erős nyelvi korlátok és a magyar elitek ellenállása miatt nem talál utat a térségbe. *A székelyföldi etnikai viszonyok és etnopolitikai küzdelmek szempontjából valójában a fő kérdés, hogy melyik struktúra épül ki hamarabb.*